

מן הארכיון ומסמכים נוספים

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים
1955–1949

(תזכיר משרד החוץ, 19 בינואר 1956, ארכיון המדינה ח"צ 2454/2)

מביא זכי שלום

מבוא

את התזכיר שלהלן חיבר אחד הנציגים הבכירים של משרד החוץ, גדעון רפאל. במשך שנים רבות מילא רפאל תפקידים מגוונים בשירות החוץ של מדינת ישראל. נסיונו העשיר וקשריו הקרובים עם אישים בכירים ביותר בדרג הפוליטי של מדינת ישראל העניקו לו מעמד מיוחד, שלעתים חרג בהרבה ממסגרת תפקידו הרשמי.

התזכיר חובר באחת התקופות הגורליות ביותר בדברי ימיה של מדינת ישראל. במחצית נואר 1956 התחוויר להנהגה בישראל באורח חד-משמעי כי בעתיד הקרוב תעמוד מדינת ישראל לפני הכרעות גורליות ביותר מבחינתה. הצורך בהכרעות אלה נבע ישירות מהערכת המצב שהלכה והתגבשה אז בקרב ההנהגה בעניין מצבה של מדינת ישראל ומערכת יחסיה עם העולם הערבי ועם המעצמות. התזכיר המובא להלן מציג פירוט של המגעים בין ישראל למצרים, וקדמה לו סקירה של מאפייני המגעים והשלכותיהם, שגם אותה חיבר רפאל. ראוי לציין כי אחדים מן החוקרים שעסקו בחקר היחסים בין ישראל למדינות ערב בתקופה הנדונה כבר עמדו על חשיבותו של תזכיר זה ואף אזכרו אותו בעבודותיהם.¹

רקע מדיני-צבאי

נקודת המוצא של הערכת המצב בתקופה הנדונה היתה מלחמת העצמאות ותוצאותיה. מנקודת מבטה של מדינת ישראל הושגו במלחמת העצמאות שלושה הישגים מרכזיים: ראשית - קביעת מפת גבולות נוחה יותר מזו שהוקצתה ל'מדינה היהודית' במסגרת תוכנית החלוקה של האו"ם מ-29 בנובמבר 1947; שנית - ביסוס רוב יהודי מסיבי במדינת ישראל; ושלישית -

1. מהם ראויים לציון בעיקר מרכזי בראון בספרו **שערי עזה: מדיניות הבטחון והחוץ של ישראל, 1955-1957**, תל-אביב 1992, עמ' 450, הערה 2; וכן A. Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, London 2000, p. 616, footnote 50

נטרול הרעיון של בְּנָאוּם ירושלים וביסוס מעמדה הריבוני של מדינת ישראל על חלקה. עם זאת, אישים רבים במדינת ישראל, ובראשם דוד בן-גוריון, נטו להדגיש לצד ההישגים גם את המחיר הכבד ששילמה ישראל בעבור השגתם ואת העובדה שהיא החמיצה הזדמנות להשיג הישגים מרשימים הרבה יותר, בעיקר בתחום הטריטוריאלי. בן-גוריון הגדיר את ההחמצה הזאת 'בכיייה לדורות', והטיל את האשמה על מי שהיה שר החוץ באותה תקופה, משה שרת.² בין כך ובין כך נראה כי לאיש בהנהגת המדינה לא היה ספק בכך שיש לראות בשמירתם ובקיבועם של הישגי מלחמת העצמאות אינטרס עליון של מדינת ישראל. בהקשר הזה היתה חשיבות מכרעת לממד הזמן: ברור היה, הן לישראל והן לעולם הערבי, כי עם כל יום שעובר בלא שינוי בסטטוס-קוו הולך מעמדו של זה ומתקבע בדעת הקהל, ומידת הלגיטימיות שלו הולכת וגדלה.

'הנחת העבודה' של ההנהגה בישראל היתה כי העולם הערבי לא השלים עם הסטטוס-קוו שנוצר לאחר המלחמה, וכי הוא פועל במגוון דרכים כדי להביא להשבת המצב לקדמותו. לפיכך היתה ההנהגה בטוחה שהעולם הערבי לא יהסס להשתמש גם באמצעים צבאיים ברגע שיחוש שהשיג עליונות צבאית על ישראל. קיומו של סיבוב מלחמתי שני בין ישראל לבין המדינות הערביות בשלב כלשהו בעתיד נתפס אפוא כתרחיש כמעט ודאי.³ גם הפעילות הערבית שנועדה כביכול להביא לגיבוש הסדר מדיני עם ישראל לא ערערה את תקפותה של הערכת מצב זו. רובם המכריע של האישים בהנהגת המדינה נטו להאמין כי פעילות זו אינה מבטאת נכונות ערבית אמיתית להשלים עם קיומה של מדינת ישראל. הם טענו כי יש לראותה במסגרת המגמה הכוללת של העולם הערבי לשלול ממדינת ישראל את הישגי מלחמת העצמאות. לפי גישה זו, בהיעדר יכולת לממש את מזימותיו באמצעים צבאיים נאלץ העולם הערבי לממש את יעדיו באמצעים מדיניים.

במסגרת מגעיה עם המעצמות הגדולות, ובראשן ארצות-הברית ובריטניה, נוכחה מדינת ישראל לדעת, למגינת לבה, כי הללו מקבלות למעשה את העמדה הערבית, שגרסה כי אין לראות בסטטוס-קוו שנוצר לאחר מלחמת העצמאות ביטוי ל'הסדרי הקבע' בין ישראל לעולם הערבי. מעצמות המערב היו נחושות בעמדתן, ולפיה ישראל תהא חייבת להסכים לשינוי הסטטוס-קוו במסגרת של הסדר מדיני כלשהו עם העולם הערבי. במאבקה לשימור הישגיה במלחמת העצמאות עמדה אפוא מדינת ישראל לפני מערך כוחות בעל עוצמה בלתי-מבוטלת - ערבי ובין-לאומי.

2. לדיון נרחב בסוגיית תחושת ההחמצה שלאחר מלחמת העצמאות והשלכותיה ראו: מ' בראון, 'מלחמות קטנות מלחמות גדולות: הערות נוספות לוויכוחים על מדיניות הביטחון של ישראל בעשור הראשון', **קתדרה**, 94 (1999), עמ' 115-154. וראו גם: ז' שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות - בחינה מחודשת', **עיונים בתקומת ישראל**, 8 (1998), עמ' 110-149.
3. לפירוט נרחב של עמדות מדינות ערב בתקופה הנדונה ראה: מ' שמש, 'מבצע קדש ומערכת סואץ: הרקע הפוליטי במזרח התיכון, 1949-1956', **עיונים בתקומת ישראל**, 4 (1994), עמ' 66-97.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

ישראל הבהירה היטב ובנחישות רבה כי היא אינה יכולה לקבל את התביעות הערביות והבין-לאומיות המופנות כלפיה במסגרת ההתדיינות על הסדר מדיני. מעבר לסכנות החמורות הטמונות בתביעות אלה כשלעצמן הדגישה ישראל את הסכנה של יצירת תקדים מחייב. טענתה היתה כי הבעת נכונות מצדה לשנות את הסטטוס-קוו שנוצר לאחר המלחמה, ולו באורח מזערי, עלולה לדרבן את העולם הערבי להציג תביעות נוספות, שישראל תתקשה להדפן לאחר שכבר הסכימה לעיקרון של שינוי הסטטוס-קוו הקיים 'בתמורה' להסדר מדיני.⁴ במקביל לתמונת המצב הקודרת הזאת במישור המדיני ריחפה מעל מדינת ישראל עננה כבדה במישור הצבאי, על רקע הידיעות שהגיעו בשלהי 1955 בדבר עסקת נשק גדולה של מצרים עם הגוש המזרחי, ובעיקר עם צ'כיה. לנוכח עסקה זו, ובשל היעדר נכונות מצד הממשל האמריקני לספק נשק לישראל, התגבשה ההערכה כי בטווח של שנה עד שנתיים עלולה מצרים להעריך כי השיגה עליונות צבאית על ישראל וליזום עימות צבאי עמה. על רקע הערכה זו, ועל רקע גורמים נוספים, החלה להתגבש בישראל ההכרה בדבר הכורח לפתוח במלחמת מנע. הכרה זו היא שהובילה בסופו של דבר להחלטה לצאת למבצע קדש באוקטובר 1956.

מאפייני התזכיר

מן התזכיר עולה כי במהלך התקופה שמן החתימה על הסכמי שביתת-הנשק ועד ראשית 1956 התנהלה מערכת מסועפת ואינטנסיבית למדי של מגעים ישירים ועקיפים בין ישראל למצרים. עצם קיומה של מסגרת כה רחבה של מגעים בין שתי מדינות הנמצאות במערכת אקטיבית ורצופה של יחסי עוינות - במישור ההצהרתי והצבאי כאחד - יש בה כדי להפתיע. עובדת קיומה מעידה כי מערכת היחסים בין שתי המדינות כפי שהשתקפה כלפי חוץ לא ביטאה נאמנה את מערכת היחסים האמיתית ביניהן.

בין הסממנים של מערכת המגעים בין ישראל למצרים, המפורטת בתזכיר שלהלן, ראויים לציון המאפיינים העיקריים הבאים:

א. בולט עד מאוד עניינה של ההנהגה המצרית לשמור על מערכת קשרים רצופה עם ההנהגה

4. בשיחה עם איש משרד החוץ ערב יציאתו לשליחותו הובהרה לאנדרסון עמדת ישראל בעניין הגבולות כדלהלן: 'עמדתנו בעניין הגבולות: תיארתי המשמעות המיוחדת של הנגב כמפתח לעתיידנו. בניתוח מפורט שללתי תכנית הפרוודורים והמשולשים והזהרתי שאין סיכוי לשינוי עמדה זו. מוטב שארצות-הברית תביא את סנה [נאצר] לויתור על הזיה זו משתנסה לשווא להביאנו לויתור על נכס קיים ואחוז ביד. [...] הזהרתי גם מפני האפשרות שסנה [נאצר] יתנה פגישה [עם בן-גוריון] בויתורים מראש'. ראו: תזכיר משרד החוץ, 'מאת אליצור', ללא תאריך, א'צ', תיק 1093. על עמדות ישראל בעניין התביעות לויתורים טריטוריאליים ראו: ז' שלום, 'התנגדות בן-גוריון ושרת לתביעות הטריטוריאליות מיישראל, 1949-1956', **עיונים בתקומת ישראל**, 2 (1992), עמ' 197-213. וראו גם: ז' שלום, 'התמודדות ההנהגה בישראל עם הנוסחה "שטחים תמורת שלום" בשנות החמישים', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), **עצמאות: 50 השנים הראשונות**, ירושלים 1998, עמ' 297-320.

בישראל, הן באורח ישיר והן באמצעות צד שלישי. מנקודת מבטה של ההנהגה המצרית, כך ניתן להתרשם, נועדה מערכת קשרים זו בעיקר לצורך הבהרת עמדות וחילופי מידע.

ב. על רקע זה בולטת במהלך כל אותה תקופה שאיפתה של מצרים להנמיך את רף הציפיות העשוי להתלוות למגעים מעין אלה, ולשוות להם אופי של מגעים חשאיים עד כמה שניתן. ישראל, לעומת זאת, ביקשה כל הזמן להרים את הרף ולמסד מערכת יחסים קבועה עם מצרים, שתתנהל בדרג רם ככל האפשר.

ג. בתזכיר בולט פער ניכר בין המאוויים והציפיות של מצרים לבין אלה של ישראל. ישראל ביקשה למסד מערכת יחסי שלום פתוחים עם מצרים על בסיס של הסכם שלום רשמי. על רקע זה בולט חוסר רצונה של ההנהגה המצרית להיענות למסרים ששיגרה אליה ישראל בהקשר זה. הרושם המתקבל הוא כי המרב שאליו שאפה ההנהגה המצרית להגיע ביחסיה עם מדינת ישראל היה הסכמים מוגבלים ובעלי אופי מעשי, שיסדירו הלכה למעשה את מערכת היחסים בין שתי המדינות בלא שיכבלו את ידיה של ההנהגה המצרית לאורך זמן.

ד. בשלבים מסוימים, ובעיקר לפני התפנותם של הבריטים ממצרים, בלטה מגמתה של ההנהגה המצרית לבקש את עזרתה של ישראל הן בתחום המדיני והן בתחום הכלכלי לצורך מימוש האינטרסים הלאומיים של מצרים. במסגרת זו ניתן להתרשם כי ההנהגה המצרית היתה שבויה בתפיסה הסטראוטיפית המקובלת בדבר כוחה של ישראל להשפיע על דעת הקהל בארצות-הברית ועל הממשל האמריקני ובדבר יכולתה של ישראל לגייס סיוע כלכלי למצרים.

ה. במהלך התקופה כולה מודגשת תביעתה החוזרת ונשנית של מצרים לקבל לידיה שטחים בנגב. תביעה זו הוסברה בעיקר בשאיפתה של מצרים ליצור רצף טריטוריאלי בינה לבין שאר מדינות ערב ובהיבט הרחיב את החיץ בינה ובין ישראל. מסתבר אפוא כי קביעתו החוזרת ונשנית של בן-גוריון כי אין מחלוקות טריטוריאליות בין ישראל למצרים ביטאה, אולי, 'מצב רצוי' ומשאלות לב' מבחינת ישראל, אך לא שיקפה בהכרח את עמדת מצרים.⁵

ו. במגעים בין שתי המדינות בולטת המגמה של המשטר המצרי, ובעיקר של הנשיא נאצר, להציג את פעולתו עזה כנקודת מפנה ביחסיה של מצרים אל ישראל ואל ארצות-הברית. פעולה זו, כך נטען, היא שהובילה את מצרים לחתור לעסקת הנשק הגדולה עם הגוש המזרחי - עסקה שהיתה, כאמור, בין הגורמים המרכזיים שהביאו את ישראל להחלטה לצאת למבצע קדש. בהקשר זה ראוי לציין כי אישים בכירים בישראל, ובראשם משה שרת, נטו לגלות הבנה כלפי טענה מצרית זו, ואפילו הביעו הסכמה מסויגת בעניין זה.⁶

5. בהקדמה לתזכיר כותב רפאל את הדברים הבאים: 'בכל הזדמנות של שיחה יסודית הדגישו נציגי מצרים שממשלתם תהיה מוכנה לדון באפשרות של שלום, בתנאי שישראל תהיה מוכנה לוותר על הנגב כולו או על חלק ממנו - ויתור אשר יבטיח רציפות מרחבית בין מצרים ומדינות ערב, וייצור שטח חיץ בין ישראל ומצרים'. ראה: תזכיר של גדעון רפאל אל שר החוץ, 19 בינואר 1956, 'סיכום ולקח המגע והמו"מ עם מצרים 1949-1955', א"מ, חצ 2454/2 [להלן: תזכיר רפאל]. על הערכותיו של בן-גוריון בדבר היעדר מחלוקות טריטוריאליות בין ישראל למצרים ראו: ז' שלום, דוד בן-גוריון, **מדינת ישראל והעולם הערבי, 1949-1956**, קריית שדה-בוקר 1995, עמ' 98-106.
6. בהקדמה לתזכיר כותב רפאל את הדברים הבאים: 'מבצע זה היווה מפנה ביחסי ישראל-מצרים שבעקבותיו הופסק המגע והמשא ומתן עד לחודשי הקיץ' (ראו תזכיר רפאל). על המחלוקת סביב השלכותיה של פעולת

שליחות אנדרסון

בסופו של דבר לא הצליחו מגעים אינטנסיביים אלה להבשיל לכדי הסדר ישראלי-מצרי, ולו מוגבל. בהיעדר הסדר נראה היה בעליל כי עימות מלחמתי ישראלי-ערבי הופך לאפשרות ראלית יותר ויותר. על רקע זה החליט נשיא ארצות-הברית, אייזנהואר, לשגר לאזור את איש אמונו, איל נפט בשם רוברט אנדרסון, בשליחות תיווך של הרגע האחרון, בתקווה שיצליח להביא את שתי המדינות לחתימה על הסדר כלשהו.⁷

ברקע שליחותו של אנדרסון עמדה תוכנית השאית, בריטית-אמריקנית, להסדר ישראלי-מצרי, שנודעה לימים בכינוי 'תוכנית אלפא'. התוכנית דיברה, בין השאר, על מסירת שטחים נרחבים בנגב לידי מצרים ועל יצירת מסדרון שיחבר בין מצרים לירדן. פרטיה של תוכנית זו נחשפו ונסקרו כבר במחקרים רבים, ולא נשוב לדון בהם כאן.⁸ במסגרת זו אנו מבקשים להביא את עדותו של אנדרסון על שליחותו, כפי שבאה לידי ביטוי כעשור שנים לאחר מכן, במפגש שערך עם מי שהיה אז שגריר ישראל בארצות-הברית, אברהם הרמן, ועם הציר אפרים עברון. עדות זו מאפשרת לבחון את השליחות מפרספקטיבה היסטורית ומגלה עובדות שטרם זכו לחשיפה הולמת.

בראשית דבריו מדגיש אנדרסון כי יצא לשליחות כאדם פרטי, לאחר שפרש מתפקידו בממשל הנשיא אייזנהואר. לדבריו, ההחלטה לשלוח אותו לאזור התקבלה בעקבות מסרים שהגיעו מן הנשיא נאצר - מסרים שמהם ניתן היה להבין כי נאצר נכון לבחון אפשרות של הסדר עם ישראל. השליחות התנהלה בשני שלבים, שביניהם שהה אנדרסון בארצות-הברית.

עזה רא: ז' שלום, מדיניות בצל מחלוקת: מדיניות הביטחון השוטף של ישראל - 1956-1949, תל-אביב 1996, עמ' 43-48.

7. על רוברט אנדרסון ועל שליחותו כתב הציר ראובן שילוח את הדברים הבאים: 'השליח המוצע אנדרסון איש טקסס עורך דין חשוב ומומחה לענייני נפט. עיקר קשריו בנפט מקומי ולא בחברות הפועלות בארצות ערב. מקורב זה שנים לנשיא. אף כי הוא דמוקרט מינהו אייזנהואר שר הצי ואחר כך כסגן שר הבטחון, וילסון. בשעתו היה לפי השמועה מיועד לרשת את וילסון, אך כאשר התברר שאין בדת וילסון לפרוש החליט אנדרסון לפרוש מן השרות. נחשב לאחד האנשים המוכשרים בווינגטון. רמתו של המועמד מגלה יחס רציני מאוד למבצע'. ראו: דיווח הציר שילוח אל משה שרת, 5 בינואר 1956, א"צ, תיק 1293. לפי תזכיר של משרד החוץ, במפגש עם איש משרד החוץ ערב תחילת שליחותו אמר אנדרסון כי 'זהו מאמץ מחושב של נשיא ארצות-הברית לחולל מפנה במצב המחמיר במזרח התיכון על ידי פעולה להפגשת ראשי הממשלה של מצרים וישראל. הוא כשליח הנשיא אינו רואה עצמו כבורר או כמיעץ שכן המדובר בשתי ממשלות ריבוניות החייבות כל אחת לשמור על האינטרסים המופקדים בידה. עיקר תפקידו להפעיל במאמץ זה מלוא השפעתו המדינית והמסרית של נשיא ארצות-הברית לטובת שלום ונגד מלחמה'. ראו: תזכיר משרד החוץ 'מאת אליצור', ללא תאריך, א"צ, תיק 1093.

8. על תוכנית אלפא ראו: S. Shamir, 'The Collapse of Project Alpha', in: R. Louis & R. Owen (eds), *Suez 1956: The Crisis and its Consequences*, Oxford 1989, pp. 73-102; M. Oren, *The Origins of the Second Arab-Israeli War*, London 1992; N. Caplan, *'Operation Alpha' and the Failure of Anglo-American Coercive Diplomacy in the Arab-Israeli Conflict 1954-1956*, Portland, OR 1997.

הוא הגיע לקהיר כתייר, שם ניהל שיחות בעיקר עם נאצר ועם 'שותפי סוד' מעטים מבין חבריו להנהגה. ממצרים טס לישראל בשעות הלילה, במטוס שנרשם כממריא לסוריה. המטוס טס בגובה נמוך כדי לחמוק ממתקני הרדאר של ישראל, והונחת בשדה תעופה שלא היה בשימוש (הוא אינו מבהיר היכן). אנדרסון נכנס ארצה בלא דרכונו, שאותו השאיר במטוס. לאחר הנחיתה בישראל המשיך המטוס את דרכו לסוריה, שם הוטבעה חותמת על הדרכון. לטענת אנדרסון, אילו הוטבעה בדרכונו אשרה ישראלית, נאצר היה מסרב לקבלו. לאחר הנחיתה הובא אנדרסון ללינת לילה בבית פרטי. לדבריו, במהלך ביקורו נקטה ישראל אמצעי ביטחון חמורים. באחד המקרים נתגלה מטוסו בסיוור של משמר החופים, אך דבר לא נעשה כדי ליירטו. כמו כן, בכל פעם שמטוסו המריא הוחזרו למסלול גדרות התיל, שפוננו לצורך הנחיתה. עם תום ביקורו שב אנדרסון לקהיר, ולאחר מכן חזר לווינגטון. כעבור זמן מה שב לאזור למשך שלושה שבועות, שבמהלכם נסע הלך ושוב בין ישראל למצרים. בסופו של דבר המריא מקהיר לאתונה, ומשם טס בחזרה לווינגטון. בראשית השיחות עלתה לדיון בעיית הפדאיון. בן-גוריון קבע כי לא ייתכן שישראל תנהל משא-ומתן בעודה מותקפת. על כך השיב נאצר כי הוא אינו אחראי לפעילות הפדאיון וכי מדובר בפעולות ספונטניות של תושבים מקומיים. אנדרסון הודיע לו כי אינו מקבל עמדה זו וכי הוא בטוח שביכולתו של נאצר להביא להפסקת פעולות אלה. ואכן, פעולות הפדאיון הופסקו.⁹

מן הבחינה המהותית דרש נאצר שכל שטח הנגב שמדרום לבאר-שבע יוחזר לידי הערבים. הוא טען כי תביעה זו מעוגנת בהחלטות האו"ם, והדגיש כי השתלטותה של ישראל על אזור אילת היתה פעולה בלתי-חוקית ויצרה חיץ בין מצרים לשאר העולם הערבי. על כך הגיב בן-גוריון בהבהירו כי ישראל לא תהיה מוכנה לשום ויתור טריטוריאלי. בנסיבות אלה הציע אנדרסון לנאצר שתי חלופות: האחת - יצירת מסדרון שיחבר בין מצרים לירדן דרך הנגב, והמעבר בו יהיה בפיקוח בין-לאומי וללא הפרעה מצד אמצעי התחבורה של ישראל, שיעברו מעליו או מתחתיו. ההצעה השנייה היתה שארצות-הברית תקים מעל מפרץ אילת גשר שיחבר בין מצרים לעולם הערבי. נאצר דחה את שני הרעיונות. בעניין המסדרון הוא טען כי פחדם של הערבים מפני היהודים כה גדול, ששום ערבי לא יעז לעבור בדרך שבה מאחורי כל דיונה עשוי להסתתר יהודי ולירות לעברו. באשר לרעיון הקמת הגשר טען נאצר כי היהודים יכולים להרוס אותו בקלות באמצעות חומרי נפץ.¹⁰

סוגיה נוספת שהעלה נאצר היתה סוגיית זכות השיבה של הפליטים לבתיהם. בן-גוריון אמר כי ישראל תהיה מוכנה לשלם לפליטים פיצויים, ואם יהיה הסדר בינה לבין מדינות ערב הוא יסכים גם לאיחוד משפחות מוגבל בישראל. אנדרסון לא זכר מה היה סכום הפיצויים שבו דובר, אך אמר כי הסכום היה גדול מאוד. הוא סיפר כי הנשיא אייזנהואר הסמיכו להצהיר על תמיכה אמריקנית בעניין זה שכן הסכום היה גדול בהרבה מכל סכום שיכלה ישראל לשלם.

9. על פעילות הפדאיון מגבול מצרים בתקופה הנדונה ראו: א' יערי, **מצרים והפדאיון, 1953-1956**, גבעת חביבה (המרכז ללימודים ערביים ואפרו-אסיאניים) 1975.

10. ראו א' אסיה, **מוקד הסכסוך: המאבק על הנגב 1947-1956**, ירושלים וקריית שדה-בוקר 1994.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

ואולם, נאצר סירב להצעה זו באמרו כי הפליטים לא יסכימו לוותר על זכויותיהם תמורת כסף, וכי אין לצפות שעם יוותר על זכויותיו בגלל כמה מאות דולרים. בהקשר זה הדגיש אנדרסון כי על-פי התרשמותו האישית מצרים - כמו יתר ארצות ערב - היתה מרוצה מקיומם של מחנות פליטים וניצלה את עובדת קיומם למטרות תעמולה. לטענתו ראו המצרים יתרון בכך שאנשים מכל העולם באים ורואים כיצד נוהגת ישראל בערבים. עוד סיפר כי בראשית 1956 נקטה ארצות-הברית יוזמה עצמאית להוצאת פליטים מן המחנות. משאיות נכנסו למחנות במגמה להוציא מהם את הפליטים וליישבם במקומות אחרים. ואולם אז החלו להישמע איומים לפגוע במי שיעזו לעלות על המשאיות, וכך נוצר במחנות מצב הדומה לשביה - רבים היו מעוניינים לפתור את הבעיה, אבל המיעוט שאיים עליהם מנע את סיומה.

אחד הנושאים המרכזיים בשיחות היה תביעתה של ישראל לנהל משא-ומתן ישיר עם מצרים. נאצר הגיב על כך באמרו לאנדרסון פעמים רבות כי הוא זוכר היטב את רצח המלך עבדאללה. לדברי אנדרסון, נאצר היה שרוי במצב של חרדה פסיכוטית בעניין זה. עם זאת הוא הסכים שאנדרסון יתווך בין הצדדים. ואולם, בן-גוריון השיב כי אף שיש לו אומן אישי מלא באנדרסון, הרי מה שעומד לדיון הוא עצם קיומה ובטחונה של מדינת ישראל, ולכן יש צורך במשא-ומתן ישיר ובמפגש בינו לבין נאצר. על רקע זה העלה אנדרסון 'הצעות פשרה' מגוונות. בין היתר הציע כי נאצר יוזמן בגלוי לשהות על סיפונה של אונייה אמריקנית, שאליה יגיע גם בן-גוריון בחשאי כדי לנהל עמו משא-ומתן. הוא הציע כי השניים ייפגשו ביוון. עוד הציע כי השניים ייפגשו במטוס שבו יהיו נוכחים רק אנדרסון ואנשי הצוות. ואולם, נאצר דחה את כל ההצעות. גם את הצעתו של בן-גוריון, שאמר כי הוא מוכן לבוא לקהיר בתחפושת כדי לפגוש את נאצר אם יהיו ערוכות לבטחוננו האישי, דחה נאצר בטענה שלא ניתן יהיה לשמור את דבר המפגש בסוד. הוא עמד על כך שהמשא-ומתן יתנהל רק בתיווכה של ארצות-הברית.¹¹

למרות כל המשתמע מדבריו, גם ממרחק השנים נזהר אנדרסון שלא להטיל על נאצר את אשמת כשלון השליחות. עם זאת, הוא הודה כי במהלך השיחות שינה נאצר את עמדותיו: בראשיתו אמר כי הערבים כולם יקבלו בהסכמה כל תוצאה שתיגזר מן השיחות, אך לאחר מכן הבהיר כי הוא יכול לדבר רק בשמה של מצרים. לדברי אנדרסון, עמדה זו היתה אחד השיקולים המרכזיים בקבלת ההחלטה להביא את השליחות לסיומה, שכן מטרת ארצות-הברית היתה קודם כול להשיג הסדר בין ישראל למצרים ואחרי-כך לשכנע כל מדינה ערבית בנפרד.¹²

11. בפגישתו עם שגריר ישראל בבריטניה בנובמבר 1968 אמר לו אנדרסון כי אחת הבעיות הקשות מבחינת נאצר היתה לאפשר מעבר של דגל ישראלי בתעלת סואץ. נאצר אמר לאנדרסון בבחירות כי אם היה מסכים לכך היו מחסלים אותו בתוך שעה. ראו: דיווח שגרירות ישראל בבריטניה אל משרד החוץ, 12 בנובמבר 1968, א"מ, חצ 4155/10.

12. על הסיבות לכשלון תוכנית אלפא ראו: ז' שלום, 'מסמך בריטי' (דצמבר 1958) שופך אור על הסיבות לכשלון תוכנית "אלפא" (1955-1956) להסדר ישראלי-ערבי, עיונים בתקומת ישראל, 3 (1993), עמ' 582-586. על 'החמצות' השלום ראו: ב' מוריס, מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956, תל-אביב 1996, עמ' 36-37, וכן עמ' 469.

בעדותו מדגיש אנדרסון כי דיבר עם נאצר בחופשיות רבה, וכי נאצר אמר לו שיסכים להיפגש עמו בכל עת ולדון עמו בכל נושא. ואכן, השניים המשיכו לשמור על הקשרים הקרובים ביניהם במשך זמן רב. ימים ספורים לפני פרוץ מלחמת ששת הימים שוב הגיע אנדרסון לקהיר, וניהל משאומתן אינטנסיבי עם הנשיא נאצר בניסיון לפתור את המשבר בדרכים לא מלחמתיות. ואולם, גם שליחות זו נכשלה בסופו של דבר.¹³

התזכיר

19 בינואר 1956

אל: שר החוץ

מאת: גדעון רפאל

יוני 1949: לוזאן. עבדול מונעים מוסטאפה (נציג מצרים בוועידת לוזאן) - א' ששון: הנציג המצרי מוסר כי מצרים תובעת את כל הנגב כאחד התנאים להסדר עמנו.¹⁴

פברואר 1950: לוזאן. עבדול מונעים מוסטאפה - א' אבן וג' רפאל: הנציג המצרי קובע כי מצרים תובעת את ביצוע החלטות האו"ם בקשר לשאלת ארץ-ישראל כתנאי להסדר. בהמשך השיחה הוא משנה דבריו ואומר כי התנאי העיקרי הוא מסירת הנגב הדרומי למצרים. יסודות התביעה הם הרצון להקמת חיץ בין ישראל ומצרים ושאיפה לחידוש הקשר היבשתי בין מצרים ומדינות ערב. מצרים אינה מוכנה לוותר על רצועת עזה. אם אי אפשר להתקדם בצורה זו, אזי יש לקיים את משטר שביתת-הנשק.

תשובת נציגינו היא שאפשר להגיע לשלב ביניים של פתרון הבעיות המעשיות. הודגש שנוכל להבטיח תחבורה בין מצרים ומדינות ערב דרך הנגב, וכי אין לנו כוונות תוקפניות.¹⁵

[...]

13. תזכיר משרד החוץ, 10 באוגוסט 1965, א"מ, חצ 3502/13. על שיחות אנדרסון-נאצר ערב מלחמת ששת הימים ראו: דיווח שגרירות ארצות-הברית בפורטוגל אל מחלקת המדינה, 2 ביוני 1967, National Archives of the United States, NND 969000, BOX 1795

14. על המגעים בין מצרים וישראל בלוזאן ראו: א' רבינוביץ, **השלום שהמק: יחסי ישראל-ערב 1952-1949**, ירושלים 1991, עמ' 153-158.

15. על ועידת לוזאן ראו: ז' שלום, 'עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות - בחינה מחודשת', **עיונים בתקומת ישראל**, 8 (1998), עמ' 110-149. ראו גם הנ"ל, 'ועידת לוזאן - אנטומיה של כישלון ידוע מראש', **עיונים בתקומת ישראל**, 4 (1994), עמ' 562-570; וכן: א' פפה, 'ועידת לוזאן וניצנים ראשונים למחלוקת על מדיניות החוץ הישראלית', **עיונים בתקומת ישראל**, 1 (1991), עמ' 241-261. ראו גם: ימימה רוזנטל, 'ועדת הפיוס בלוזאן, 1949: מחלוקת והסכמה בגיבוש המדיניות הישראלית', **הציונות**, יג (1988), עמ' 53-68.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

יוני 1952: מחמוד עזמי (נציג מצרים בוועדה לחופש העיתונות של האו"ם) - ג' רפאל: עזמי מודיע כי העמיד ממשלתו על דעתו האישית שיש לפתור את הסכסוך עם ישראל, וכי קיום סכסוך זה מפריע למילוי התביעות המצריות כלפי הבריטים. דעה זו מקובלת עכשיו בקהיר אולם עדיין חוששים להודות בה בגלוי.¹⁶

יולי 1952: פאריס. יסין סירג' א-דין (יו"ר ועדת החוץ של בית-הנבחרים המצרי) - ש' דיבון: הנציג המצרי מוסר שמנהיגי הוואפד תומכים בהסדר עם ישראל. דעת הקהל תוכל לעכל את ההסדר אם הוא ילווה מאמצים לפתרון בעיית הפליטים. התמורה העיקרית של ישראל צריכה להיות גיוס עזרת יהדות ארצות-הברית להשגת פינוי אזור התעלה.

23 ביולי 1952: מהפכת נגיב וחבורת הקצינים.

18 באוגוסט 1952: ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, שולח דברי ברכה מעל במת הכנסת למשטר החדש במצרים ומציע לו משא-ומתן ליישוב הבעיות השנויות במחלוקת בין שתי המדינות.¹⁷

אוגוסט 1952: ש' דיבון מעביר למיופה הכוח הזמני המצרי בפריס, עלי שאוקי, שדר של ממשלת ישראל לממשלת מצרים המציע הקמת מגע בין הממשלות לדיון באפשרות של עשיית שלום. השדר מוסיף כי ממשלת ישראל מוכנה גם לשיחות מוקדמות בלבד, ומבקשת תשובה מהירה ככל האפשר של ממשלת מצרים. אין כל תגובה לשדר זה. מאוחר יותר מתברר כי מועצת ההפיכה דנה בפנייה בכובד ראש. היא התלבטה בעיקר בשאלה האם יש למצרים עניין רציני בהסדר עמנו, אך הגיעה לידי סיכום ששכר ההסדר יצא בהפסדו.

[...]

ספטמבר 1952: פריס. עיזת א-דין (עיתונאי מצרי המקיים עם נציגי ישראל קשרים מכבר) - ש' דיבון. העיתונאי המצרי טוען שנתבקש על-ידי מנהיג המהפכה, נגיב, למסור לנו שאם כי אינו יכול לקיים לפי שעה קשר עמנו הוא מבטיח לעשות זאת בעתיד. נגיב מבקש להדגיש

16. על המגעים בין מצרים וישראל בתקופה זו ראו: רבינוביץ, **השלום שחמק**, עמ' 164-175.
17. על המהפך במצרים והשלכותיו על יחסי ישראל-מצרים ראו: א' רבינוביץ, 'מצרים ושאלת ארץ ישראל לפני מהפכת יולי ואחריה', **זמנים**, 32 (1989), עמ' 78-87. על האידאולוגיה של המהפכה ראו: ג'מאל עבד אל-נאצר, **הפילוסופיה של המהפכה**, תל-אביב 1959. ראו גם: י' הרכבי, 'נאצר מנסח אידיאולוגיה: המשתיית הרעיונית של המשטר', **מולד**, כ (תשכ"ב), עמ' 285-281. וכן: S. Shamir, *Egypt From Monarchy to Republic: A Reassessment of Revolution and Change*, Boulder, CO 1995.
18. התזכיר אינו מפרט כיצד נוצר המגע בין שני הצדדים, ובעיקר - מי יזם את המגע. בהקדמה לתזכיר קובע גדעון רפאל רק כי 'בסוף שנת 1952 הוקם בפריס מגע בין שמואל דיבון, מזכיר ראשון בשגרירות ישראל

רצונו הטוב כלפינו. דברים דומים נמסרים לש' דיבון עליידי עבדול רחמן צאדק, הנספח לעיתונות בשגרירות מצרים בפריס.¹⁸

אוקטובר-נובמבר 1952: שליטי מצרים החדשים מוסרים הצהרות איבה נגד ישראל ומנהלים את המסע הערבי למניעת הסכם השילומים בין ישראל וגרמניה המערבית.

[...]

ינואר 1953: ד"ר ר' באנץ' (לשעבר המתווך בפועל מטעם האו"ם ועתה תתמזכיר כללי של האו"ם)¹⁹ מוסר לשר החוץ, משה שרת, כי שוחח במצרים עם מחמוד פאוזי ועם מחמוד ריאד (ממונה על ענייני א"י במשרד המלחמה המצרי) על פתרון הבעיות השנויות במחלוקת בין ישראל למצרים. דעתם היא שיש לפתור את הבעיות אם כי הם סבורים שגם קיימת תקווה שישראל תתמוטט מעצמה. הם מקבלים את העיקרון של התיישבות הפליטים בארצות ערב, אך תובעים תשלום פיצויים עבורם. תביעתם העיקרית היא הקמת רציפות מרחבית בין מצרים ומדינות ערב.

שר החוץ מבקש את באנץ' למסור למצרים את סיפוק ישראל על דבריהם, ובייחוד על גישתם לבעיית הפליטים. ישראל נכונה לדון בכל הצעה שתקל על המגע בין מצרים ומדינות ערב ומציעה פגישה ברמה נאותה לדיון בעניינים שהועלו. באנץ' חוזר למצרים ומוסר דברי השר לפאוזי, המגלה בהם עניין רב ומבטיח להעבירם לנגיב.

אולם אין כל תוצאות נוספות לשליחות זו הואיל והמצרים נסוגים מהעניין לאחר שהוא מתפרסם בכתבה של ס' סולצברגר ב'ניו-יורק טיימס'.

פברואר 1953: פריס. עבדול רחמן צאדק - ש' דיבון: צאדק מוסר כי לאחר ביקורו במצרים נצטווה להעביר אלינו הדברים דלהלן: הוא מיופה כוח מטעם מועצת ההפיכה לקיים מגע קבוע עם ישראל באמצעות ש' דיבון. ישראל מתבקשת להגדיר מה היא 'מדיניות תוקפנית' מצד מצרים כלפיה שאת ביטולה היא תובעת. לא יוכל לחול שינוי במצב האיבה המדיני, הצבאי והכלכלי שבין שתי המדינות בגלל התנאים השוררים במצרים ובעולם הערבי. לכן מצרים גם מוכרחה להמשיך לפעול נגד ביצוע הסכם השילומים בין ישראל וגרמניה המערבית. בכל זאת, ייעשה מאמץ לפתור בעיות מעשיות, כגון הקלת המעבר למטענים המיועדים לישראל בתעלת סואץ, וכן ינהגו לגבי בעיות חדשות שתתעוררנה. מאידך מבקשת מועצת ההפיכה לדעת כיצד תוכל ישראל לעזור לה בשטח הכלכלי והכספי ובייחוד בשטח המדיני בקשר לתביעה המצרית לפינוי אזור תעלת סואץ.

בצרפת, לבין עבדול רחמן צאדק, נספח בשגרירות מצרים, שהוסמך עליידי נאצר לקיים מגע זה. ראו: תזכיר משרד החוץ, 19 בינואר 1956, א"מ, חצ 2454/2.

19. ראלף באנץ' החל את דרכו בתור איש מחלקת המדינה. ב-1946 הוא עבר לשרת באו"ם. מונה למתווך האו"ם בשיחות שביתת-הנשק בין ישראל ומדינות ערב באי רודוס. ב-1950 זכה בפרס נובל לשלום על תרומתו להשגת הסדר ישראלי-ערבי לאחר מלחמת העצמאות. בשנים 1955-1967 שימש כסגן מזכיר האו"ם.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

צאדק מוסר שדברים אלה מהווים פשרה בין שתי דעות המהלכות בקרב מועצת ההפיכה: האחת, שבה דוגלים, בין השאר, גמאל עבדול נאצר (אז סגן ראש הממשלה) ועבדול חכים עאמר (אז מפקד הכוחות המזוינים), גורסת התקרבות מהירה וממשית יותר להסדר עם ישראל. [הדעה] השנייה, שבה דוגלים צאלח סאלם ואנוור סאדאת (מחשובי מועצת ההפיכה), גורסת שאין לעשות צעדים להסדר עם ישראל. הבעיה העיקרית שבה מתחבטים שליטי מצרים היא אם ישראל מסוגלת לסייע להם בביצוע שאיפותיהם לפינוי אזור תעלת סואץ ולפיתוח כלכלי. במידה שייזווחו שישאלו יכולה לסייע למצרים, תחזוק הדעה הדוגלת בהסדר עם ישראל. מאידך, אל לישראל להרחיק לכת בהגדרת המושג 'מדיניות תוקפנית' מצד מצרים שאת ביטולה היא תובעת וכן עליה להיות מוכנה לנקוט צעדים שיפיגו את רצונה הטוב. לפי שעה אין מועצת ההפיכה מוכנה לשלוח נציגים נוספים לצאדק עצמו.

בשיחה אחרת מוסר צאדק שההקלה ביחס למעבר סחורות בתעלת סואץ, שעליה מסר לדיבון, לא תכלול אוניות [הנושאות] דלק וחומרי מלחמה. ואולם, עם שיפור נוסף ביחסים שבין שתי המדינות תיתכן הקלה גם ביחס לדלק.

דיבון מוסר את תשובת ממשלת ישראל לדברים שבפי צאדק כדלקמן:

ממשלת ישראל מקבלת בברכה הקמת מגע קבוע בין שתי המדינות וקובעת את דיבון כמקשר מצדה. היא מקווה שהחלטת מצרים להמשיך במדיניות האיבה היא זמנית. אולם עליה להימנע לפחות מהפרת הסכם שביתת-הנשק והחלטת מועצת הביטחון בדבר חופש השיט. כמו-כן מתבקשת מצרים להפסיק את מתן ההצהרות על מצב המלחמה בין שתי המדינות ועל סיבוב שני, וכן למשוך ידה מיוזמה להגברת הפעילות הערבית הכללית נגד ישראל. מטעמים פנימיים של ישראל עליה להמשיך במסע נגד מתן נשק למצרים; אך במידה שישופרו היחסים בין שתי המדינות תוכל ישראל להפעיל השפעתה למען שאיפות מצרים. החרם והמלחמה הכלכלית סותרים כמובן את הרצון המצרי בעזרת ישראל להשגת סיוע כלכלי. אף-על-פי-כן מוכנה ישראל לרכוש כותנה מצרית בסכום של 5 מיליון דולר, ואף לבדוק אפשרויות אחרות מסוג זה, אם תפסיק מצרים למנוע מעבר של ספינות דלק לישראל.

פברואר 1953: וושינגטון. עבדול חמיד ראלב (נספח צבאי מצרי בושינגטון - ח' הרצוג (נספח צבאי ישראלי בושינגטון): הנספח הצבאי המצרי מספר כי לדעתו ולדעת הממונים עליו המכשולים העיקריים העומדים בפני הסדר בין ישראל ומצרים הם בעיית הפליטים הערבים והחשש להתפשטותה המרחבית של ישראל. על ישראל לעשות ויתורים בבעיות השנויות במחלוקת, במיוחד בשאלת הפליטים והגבולות, אם רצונה בהסדר.

מרס 1953: קהיר. מתפרסמים מאמרים בעיתונות המצרית על אפשרות של הסדר עם ישראל. לדברי מקור ערבי מוסמך בלונדון חושבים כמה מראשי השלטון במצרים, וביניהם נגיב, בכיוון של הסדר עם ישראל.

מאי 1953: פריס. חילופי שדרים בין גמאל עבדול נאצר, סגן ראש ממשלת מצרים, ושר החוץ: צאדק מוסר לדיבון שקיבל מכתב מאת סגן ראש ממשלת מצרים, נאצר, המופנה אמנם אליו אך המכוון למסירה לנציגי ישראל [...] להלן עיקרי המכתב:

על ממשלת ישראל לגלות הבנה לעמדת מצרים, ועל כן יש לבצע את שיפור היחסים בהדרגה. כצעד ראשון יימנעו מנהיגי מצרים מהצהרות איבה נגד ישראל. למשטר הקיים במצרים אין שום כוונות תוקפניות כלפי ישראל. מצרים מקווה שישראל תוכל להפעיל השפעתה בארצות־הברית לטובת התביעות המצריות (מבריתניה). מימוש של סיוע זה יקל מאוד על השגת הסדר סופי, ויאפשר למצרים להפעיל השפעתה לצורך זה אצל מדינות ערב האחרות. לא הגיע עדיין הזמן לממש את נכוונות ישראל לקניית כותנה ממצרים. ממשלת מצרים מעדיפה לברר קודם את היקף הסיוע הכלכלי האמריקני למצרים. מאידך, היא תבדוק את עניין חופש המעבר בתעלת סואץ שביחס אליו יש כבר עכשו הקלות מצד מצרים.

בהמשך השיחות מדגיש צאדק את חשיבות היענותה החיובית של ישראל לבקשה לעזור למצרים להשגת סיוע כלכלי בארצות־הברית. תשובת ישראל לשדר המצרי נמסרת אף היא בצורת מכתב מאת שר החוץ אל ש' דיבון, המיועד להעברה לצאדק. להלן עיקרי התשובה הישראלית:

הבעת הערכה על השדר המצרי, תוך הדגשה כי על מצרים להוכיח את כוונותיה הטובות במעשים. ישראל תובעת חופש מעבר בתעלה. ביצוע תביעה זאת יחזק בסופו של דבר גם מעמדה הבינלאומי של מצרים. ישראל מתייחסת באהדה לשאיפותיה הצודקות של מצרים [כלפי בריטניה], אך לא תוכל לתמוך בהתעצמותה הצבאית כל זמן שאין לה הוכחות על התקדמות לקראת הסדר בין שתי המדינות. ישראל תמכה תמיד במתן עזרה כלכלית למצרים ומוכנה להגביר פעילותה בכיוון זה, אך הדבר תלוי בשיפור כללי של היחסים. ישראל מציעה לקיים פגישה של נציגים מוסמכים של שני הצדדים לבירור העניינים המעשיים שנתעוררו ולבירור האפשרויות להתקדמות לקראת הסדר.

תשובה זו נשארת ללא תגובה מצד ממשלת מצרים.

מאי-יוני 1953: ש' דיבון למד מבני שיחה מצריים שמועצת ההפיקה החליטה שלא כדאי לה לבקש עזרה ממשית מישראל לגיוס תמיכה וסיוע בארצות־הברית, מהחשש שעזרה כזאת תחייב את מצרים יתר על המידה כלפי ישראל. בכל מקרה, מטילה המועצה ספק בכך אם אמנם ישראל מסוגלת לגייס עבודה עזרה מכרעת בארצות־הברית. לעומת זאת מדגיש צאדק כי מה שהכריע את הכף במצרים נגד היענות להצעות ישראל היה היעדר הבהרות ממשיות בתשובה הישראלית בדבר היקף הסיוע הכלכלי שישראל מוכנה לגייסו עבור מצרים.

אוגוסט 1953: ג'נבה. ד"ר מ' עזמי - ג' רפאל. ד"ר עזמי מבטיח לפעול במצרים לקיום פגישה ברמה גבוהה לשיפור היחסים בין מצרים וישראל. הוא מבטיח למסור תשובה בספטמבר

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

בניו־יורק, לשם הוא עומד להגיע כחבר המשלחת המצרית במושב השמיני של עצרת האו"ם. בספטמבר משתמט עזמי ממתן תשובה, וכנראה שמאמציו היו לריק.

ספטמבר 1953: לונדון. מ"ה פאניקר (שגריר הודו במצרים המגלה עניין מיוחד ביחסי ישראל-ערב) - א' אילת: פאניקר מוסר סיכום התרשמויותיו ממצרים. קיימת גישה מציאותית יותר כלפי ישראל בקרב ראשי השלטון במצרים, ומתחילה להתגבש אצלם הכרה שטובתם-הם מחייבת את השלטת השקט בגבולות שבין שתי המדינות וחיסול הבעיות השנויות במחלוקת ביניהן. למצרים אין כל עניין ברצועת עזה כשלעצמה, אולם היא חייבת לדאוג לגורל הפליטים והתושבים המצטופפים שם. המכשול העיקרי בפני מציאת הסדר בין שתי המדינות הוא בעיית הקשר המרחבי בין מצרים ומדינות ערב. אולם גם אם יהיה אפשר להתגבר עליו, יש לחשוש שהמצרים לא יוכלו להתקדם לקראת הסדר עם ישראל בנפרד מיתר מדינות ערב שתוצינה בוודאי להגיש תביעות מרחיקות לכת, שישראל לא תוכל לקבל.

1 ספטמבר 1953: מוקם משק קציעות באזור המפורז של ניצנה תוך התנגשות עם שבטי בדווים עוינים לישראל החונים באזור.

אוקטובר 1953: ניו־יורק. ד"ר מ' עזמי (חבר המשלחת המצרית לעצרת או"ם) א' אבן וא' נג'ר: עזמי מוסר שהמשלחת המצרית לעצרת קיבלה הוראות לא להרחיב את יריעת הוויכוח עם ישראל ולנקוט בדרך־כלל עמדה מתונה כלפיה. נציגי ישראל מעלים הצעה לקיים פגישה בין מ' ריאד, מנהל ענייני ארץ־ישראל במשרד המלחמה המצרי, ונציג מוסמך של צה"ל על מנת לדון בשיפור מצב הביטחון בגבולות ישראל-מצרים. עזמי מבטיח לפעול אצל הממונים עליו לקיום הפגישה, אולם אין תוצאות לפעולתו.

באותו זמן אירעה תקרית קיביה והוגשה תלונת סוריה נגד ישראל בשאלת גשר בנות יעקב.

אוקטובר 1953: פריס. עבדול רחמן צאדק - ש' דיבון: צאדק מוסר שנאצר מבקש לדעת כוונות ישראל באזור ניצנה. אין אפשרות לארגן פגישה בין נציגי שתי המדינות לשיחות סודיות. לפי שעה מרכזת מועצת ההפיכה כל מאמציה לפתור בעיית אזור התעלה. רק עם חיסול בעיה זו תוכל לגשת לטפל בבעיית היחסים עם ישראל. אז תתפוס סוגיה זו בוודאי מקום ראשון במדיניות המצרית. עד שתגיע שעה זו, ישמח נאצר לשמוע מה בפי נציגי ישראל בדבר היחסים בין שתי המדינות.

נובמבר 1953: ניו־יורק. ד"ר מ' עזמי - ג' רפאל: עזמי מוסר שאמנם היו סיכויים לפגישה ברמה גבוהה בין נציגי שתי המדינות, אולם סכסוך ניצנה ותקרית קיביה השביתו אפשרות פגישה. עזמי משמיע חשש, המהלך בחוגי השלטון במצרים, כי פיתוח התעשייה הישראלית יזיק לאינטרסים הכלכליים של שתי המדינות לבירור האפשרויות של מציאת תיאום הפיתוח הכלכלי והתעשייתי של ישראל ומצרים.

נובמבר 1953: פריס. מחמוד מחלוף (מצרי, בנו של מופתי מצרים לשעבר בעל מהלכים בחוגי השלטון במצרים, המקיים קשרים עם נציגי ישראל) - ש' דיבון: מחלוף מוסר שעבדול חכים עאמר, מפקד הכוחות המזוינים של מצרים, ביקש להדגיש בפני נציגי ישראל כי אין למצרים כוונות תוקפניות כלפי ישראל. כמו־כן הוא ביקש לברר עמדת ישראל בשאלת הרציפות המרחבית בין מצרים ומדינות ערב, בבעיית הפליטים ובשאלת ירושלים. עם זאת, אין עאמר בדעה שיש לקיים פגישה ברמה גבוהה עם נציגי ישראל בעתיד הקרוב.

[...]

דצמבר 1953: דוח ריצ'רד קרוסמן, ציר בבית־הנבחרים הבריטי מטעם מפלגת הלייבור, על ביקורו במצרים: קרוסמן מוסר שבשיחותיו עם ראשי מועצת ההפיכה נדון בהרחבה עניין היחסים שבין ישראל ומצרים. מפי נאצר שמע שישראל היא עובדה קיימת ושהפליטים אינם יכולים לחזור אליה. אולם יישוב הפליטים בארצות ערב מותנה בתשלום פיצויים מצד ישראל. את הגבולות הנוכחיים של ישראל אין מצרים יכולה לקבל, ובמיוחד אלה בנגב. נאצר הוסיף שהוא מסכים לרעיונו של קרוסמן בדבר הקמת בסיס בריטי בדרום ישראל, שאליו יעבור הצבא הבריטי מבסיס התעלה.

[...]

ינואר 1954: פריס. עבדול רחמן צאדק - ש' דיבון: דיבון מעלה לפני איש שיחו את החמרת ההסגר בתעלת סואץ והרחבתו על מצרכי מזון. צאדק משיב כי ההחמרה היא תגובה על פעילות ישראל להכשלת הסדר בשאלת פינוי אזור התעלה, ותוצאה מהידרדרות היחסים בין ישראל למדינות ערב.

פברואר 1954: תהפוכות ותהפוכות־נגד במשטר במצרים המסתיימות בריכוז השלטון בידי נאצר, שהופך להיות ראש המדינה, ובהרחקה מוחלטת של נגיב מהשלטון.

אפריל 1954: ניו־יורק. במסגרת הדיון במועצת הביטחון בתלונת ישראל נגד מצרים על הסגר הסואץ מעלה נציג מצרים, ד"ר עזמי, הצעה לקיום פגישה לדיון בהיבט המשפטי של בעיית ההסגר, שבה ישתתפו מומחים משפטיים משני הצדדים והמזכיר הכללי.

נציגי ישראל דוחים את ההצעה בצורתה זו, ומציעים כי הפגישה תהיה מדינית ומחייבת ולא תתבסס על קיום ההסגר המצרי. הצעה זו אינה מתקבלת על־ידי המצרים. בשיחה עם אחד ממקורות הביון הישראלי מוסר עזמי כי קיבל ייפוי כוח מנאצר לעשות הכול כדי למנוע קבלת החלטה נגד מצרים בשאלת ההסגר במועצת הביטחון, ולכן הציע את פגישת המומחים. כאשר תבע אבא אבן (נציג ישראל באו"ם) פגישה רשמית ומקיפה יותר, הוא העביר ההצעה לקהיר וקיבל סירוב מוחלט לכך מאת הממונים עליו. לדעתו של עזמי היה נאצר נתון ללחץ כבד של החבר הערבי, ואולי גם של פאוזי (שבינתיים הפך להיות שר החוץ שלו), לדחות כל הצעה לפגישה עם ישראל. מאידך שגתה גם ישראל בכך שדחתה את ההצעה לפגישת המומחים

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

המשפטיים. אילו הצליחה פגישה זו, היא היתה פותחת פתח לפגישות נוספות, שכן היתה מוכיחה לראשי השלטון במצרים שיש [טעם] בפגישות עם ישראל.

אפריל 1954: ישראל פונה באיגרת אל מצרים בעניין התערערות מצב הביטחון בגבול רצועת עזה. האיגרת מזהירה את מצרים לגבי התוצאות האפשריות של מצב זה, ומציעה פגישה דחופה בין נציגי שני הצדדים לטיפול במצב. ד"ר עזמי ואיש מגע אחר משגרירות מצרים בווינגטון מסרבים לקבל האיגרת. בפריס מועברת האיגרת על-ידי ש' דיבון אל צאדק.

אפריל 1954: קפרי, שגריר ארצות-הברית בקהיר, מפעיל השפעתו בחוגי השלטון במצרים לקיום פגישה בין ריאד ונציג צה"ל לשם דיון בשיפור מצב הביטחון בגבול בין ישראל ומצרים. מאמץ מקביל נעשה על-ידי נציגי ישראל בוועדת שביתת-הנשק הישראלית-מצרית ובשיחות עם פקידי הממשל האמריקני.

קפרי מודיע שריאד מוכן להיפגש עם נציגי ישראל ומבקש לקבוע תאריך. תשובת ישראל, הכוללת את הרכב המשלחת ואת סדר היום המוצע, נמסרת לראסל [איש מחלקת המדינה] באיחור של כמה ימים בגלל חג הפסח. לדבריו של ראסל ההצעה לסדר היום מקיפה יתר על המידה והאיל וההיענות המצרית ללחץ האמריקני היתה מכוונת לקיום פגישה בעלת אופי מוגבל בהרכב ובסדר יום. בינתיים מחמיר המצב בגבול הרצועה בגלל תקריות נוספות, שעליהן מגיב צה"ל בהרעשת תותחים כבדה של המוצבים המצריים. תשובתם הסופית של המצרים היתה שריאד לא יכול לבוא לפגישה בגלל ההחמרה הנוספת של המצב בגבול. אולם במקומו יהיה מוכן נציגה הקבוע של מצרים בוועדת שביתת-הנשק להיפגש עם נציגי ישראל.

אוגוסט 1954: ג'נבה. ד"ר מ' עזמי - ד"ר מ' כהני: עזמי מוסר שממשלת מצרים היתה רוצה להיפטר מרצועת עזה, המשמשת מעמסה עליה, על מנת להעבירה לירדן. היא מתלבטת בבעיה כיצד אפשר ליצור חיבור יבשתי בין הרצועה וירדן.

אוגוסט 1954: ירושלים. מ' ראסל - ג' רפאל: ראסל מספר שבמשך שנת 1954 התקיימו שיחות בין ראשי השלטון במצרים ונציגי ארצות-הברית בקהיר ובהן הודיעו המצרים על נכונותם לגשת להסדר יחסי ישראל-מצרים בתנאי שארצות-הברית תסייע להם במילוי שאיפותיהם הלאומיות במשאומתן עם בריטניה. ארצות-הברית אכן סייעה למצרים במשאומתן זה, שנסתיים עתה לשביעות רצונה הגמורה של מצרים. על כן יש עתה בידי ארצות-הברית התחייבות מצרית, שהיא עומדת לתבוע את מילויה. התביעה הראשונה שתופנה לממשלת מצרים תהיה ביטול ההסגר בתעלת סואץ.

ספטמבר 1954: האונייה הישראלית 'בת גלים' נעצרת על-ידי שלטונות מצרים במבואות תעלת סואץ.

ספטמבר 1954: ג'יימס הולבורן (סופר ה'טיימס' הלונדוני בקהיר) - א' אילת: בשיחה מספר

הולבורן את התרשמויותיו משירותו בקהיר המבוססות גם על שיחות שניהל עם ראשי השלטון שם. מטרתם העיקרית של ראשי השלטון היא שיפור מצבה הכלכלי והחברתי של ארצם. לכן מבקשים הם להפחית ככל האפשר את התקציב הצבאי וכן חותרים הם לקבל סיוע חוץ. הם מבינים שמכך מתבקשת המסקנה שיש צורך בהסדר בין מצרים וישראל. אולם נראה להם שאין זה בידם לבצע הסדר כזה, בגלל חששם מדעת הקהל המצרית ומתגובת העולם הערבי. גורמים אלה ייתכן שיביאו אפילו לידי פעילות אנטי־ישראלית כלפי חוץ בהכרזות איבה ובתקריות גבול. אף־על־פי־כן, לדעתו של הולבורן ישמח נאצר אם נורי סעיד [מנהיג עיראק] יהא המתחיל ב'עברה' של קשירת קשרים עם ישראל, על מנת שהוא יוכל ללכת, אולי, בעקבותיו.

ספטמבר 1954: ג'ון סטרייצ'י (לשעבר שר המלחמה בממשלת בריטניה) - ראש הממשלה ושר החוץ, משה שרת: סטרייצ'י מספר שבביקורו במצרים דן במיוחד עם נאצר ופאוזי בתביעה המצרית לניתוק הנגב מישראל. הרושם שהוא קיבל היה שהתביעה המצרית היא שישראל תוותר על חלק של הנגב הדרומי, שיימסר לירדן, ובכך ייכון קשר מרחבי בין מצרים וירדן. ממדי השטח הנתבע אינם קבועים ועומדים ויוכלו לשמש נושא למשא־ומתן. המצרים מוסיפים כי הסדר זה חייב להשתלב בהסדר כללי שיכיל גם את התיישבות הפליטים בארצות ערב, תשלום פיצויים מצד ישראל, הפסקת החרם וכינון יחסים תקינים בין ישראל ומדינות ערב. ראשי המשטר במצרים אינם רוצים ב'סיבוב שני', ואם כי הם רואים את ההסדר הכללי בין ישראל ומצרים כיעד לטווח ארוך הם מוכנים בכל זאת לחתור בהתמדה לקראת ביצועו.

דצמבר 1954: [במכתב אל ראש הממשלה, משה שרת] כותב סטרייצ'י כי לנאצר יראת כבוד בפני כוחה והתקדמותה של ישראל. נאצר אף חופשי במקצת מתסביך השנאה הערבי נגד ישראל בגלל עמידתו הצבאית בפני צה"ל בקרבות פלוג'ה. על כן ממשלתו היא הטובה בממשלות מצרים מבחינת הסיכויים להסדר בין שתי המדינות.

5 באוקטובר 1954: שר הפנים המצרי, זכריה מוחי א־דין, מודיע כי שלטונות הביטחון המצריים גילו רשת של מרגלים ומחבלים 'ציוניים' שפעלו במצרים ואסרו 12 מהם.

10 באוקטובר 1954: נחתם הסכם סופי בין בריטניה למצרים לפינוי אזור תעלת סואץ ולהפעלתו בשעת התקפה מזוינת במזרח התיכון.

אוקטובר-נובמבר 1954: שליחות יעקב בלאושטיין (נשיא הוועד היהודי האמריקני לשעבר המקיים קשרים עם השגרירות המצרית בושינגטון). ביוזמת סגן מזכיר המדינה האמריקני לענייני המזרח התיכון, ה' בירוד, נפגש בלאושטיין לשיחה ממושכת עם מ' ריאד שבא לארצות־הברית כחבר המשלחת המצרית למושב עצרת

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

או"ם. ריאד מסר לבלאושטיין שאין לצפות לצעדים מעשיים מצד מצרים למען הסדר עם ישראל, אולם גם אין כל כוונה לפעולה צבאית נגד ישראל מצד מצרים. ישראל אינה מוכנה לוותורים, ובהצהרותיה היא חוזרת על דברים ישנים שכבר נדחו על-ידי הערבים. הבעיה הדחופה ביותר ביחסי ישראל ומדינות ערב היא בעיית הפליטים. ישראל חייבת לתרום לפתרון הבעיה על-ידי תשלום פיצויים ושיתוף-פעולה בביצוע תוכנית ג'ונסטון, ובעיקר בוותורים על שטחים בנגב ליישוב רבע מיליון פליטים. לישראל אין צורך בנגב. משעורר בלאושטיין את הצורך בפגישות ישירות בין שני הצדדים ענה ריאד שמוטב להקדים להן שיחות עקיפות שבהן יוכל להשתתף בלאושטיין עצמו. על כן הוא מזמין אותו לבקר בהקדם בקהיר לדיון עם נאצר בבעיות השנויות במחלוקת בין ישראל ומצרים. בלאושטיין נועץ במחלקת המדינה המברכת על שליחותו לקהיר, ומזכיר המדינה דאלאס שיגר מברק המלצה מיוחד בעניין זה לשגריר האמריקני בקהיר, קפרי. אולם כאשר מגיע בלאושטיין לפריס מוסרת לו השגרירות האמריקנית שם שקפרי הבריק כי נאצר סבור שהשעה אינה כשרה לשליחות זו. בלאושטיין מתקשר עם ביירוד, המחווה דעתו שהידעות המגיעות מקהיר אמנם מעידות שהביקור לא יוכל להועיל (ראוי לציין שהתמורה בנכונות המצרית לדון עם בלאושטיין חלה לאחר שפרץ משבר פנימי חמור במצרים בגלל ההתנגשות בין האחים המוסלמים ומשטר ההפיכה). עם שובו לארצות-הברית מתנצל ריאד בפני בלאושטיין על ביטול הפגישה ומחדש את ההזמנה. הוא מביטח לקבוע סופית את מועד הפגישה עם נאצר לכשיחזור לקהיר בדצמבר עם תום דיוני העצרת. בכך מסתיימת הפרשה.

[...]

נובמבר 1954-ינואר 1955: שליחותו של מוריס אורבך (חבר בקונגרס היהודי העולמי, חבר הפרלמנט הבריטי מטעם הלייבור)

הביקור הראשון בקהיר (נובמבר 1954)

בשעת ביקורו בישראל מתבקש אורבך על-ידי הנהלת הקונגרס היהודי העולמי לנסוע למצרים כדי להתעניין בגורל 'נאשמי קהיר'. משרד החוץ סומך יד על השליחות, ואורבך יוצא למצרים. הוא מתקבל, לפי בקשתו, אצל נאצר, ומתנהלת ביניהם שיחה כללית על יחסי ישראל-מצרים. נאצר טוען שהיה רוצה לעשות שלום עם ישראל, אולם השעה אינה נראית לו כשרה לכך, שהרי אם ינקוט צעדים בכיוון זה יאשימוהו הערבים בבגידה. שיגור אונייה ישראלית לתעלת סואץ מהווה התגרות, שכן אין הוא יכול להניח לה לעבור. הוא שמח לראות סחורות המיועדות לישראל עוברות בתעלה, אך הוא מבקש את אורבך להעביר לשלטונות ישראל משאלה נמרצת שלא יציקו לו על-ידי עמידה על שימוש באוניות ישראליות לצורך זה. הוא מוכן להבטיח ששלטונות מצרים לא יפריעו לשום אונייה לא-ישראלית לעבור בתעלה, גם אם כל מטענה יהיה מיועד לישראל. הוא מקווה כי תוך שנה-שנתיים, או אולי אפילו בעוד חצי שנה, יוכלו לפעול במישרין לפתרון בעיית היחסים שבין שתי המדינות, על מנת להשיג שלום. אשר

ל'נאשמי קהיר', הרי יעיין בכובד ראש בפנייתו של אורבך שלא להחמיר בדינם. בסוף השיחה שוב הדגיש נאצר בקשתו כי אורבך יעביר דבריו על יחסי ישראל-מצרים לממשלת ישראל. דוח אורבך על ביקורו בקהיר מועבר לשגרירות ישראל בלונדון על-ידי הנהלת הקונגרס היהודי העולמי.

ביקור שני של מוריס אורבך בקהיר (דצמבר 1954)

ג' רפאל מוסר בפריס לאורבך את תשובת ישראל לדברים שהעביר בשם נאצר כדלהלן: ישראל מבקשת ממצרים כי לא יהיו פסקי דין מלבים ב'משפט קהיר', וכי תשוחרר האונייה 'בת גלים' על צוותה ומטענה ותורשה להמשיך בדרכה. כמורכב דורשת ישראל כי תופסק כל התערבות מצרית במעברם התקין בתעלת סואץ של מטענים המיועדים לישראל או הנשלחים ממנה, ובכלל זה דלק. ישראל מציעה כי שני הצדדים יימנעו מכל תעמולה עוינת וכי יעשו הכול כדי להביא לידי מצב תקין בגבולות שבין שתי המדינות. עוד היא מציעה כי יוקם מגע בין נציגים מוסמכים של שני הצדדים כדי לעבד את פרטי ההסדרים המוצעים, וכי בנוסף לכך יוקם גם מגע בין שני הצדדים ברמה גבוהה לדיון על עתיד היחסים שבין שתי המדינות. אורבך מתקבל על-ידי נאצר שעתיים וחצי בלבד לאחר הגיעו לקהיר ומציג בפניו את תשובת ישראל. נאצר מודה לאורבך על שליחותו ומדבר בשבחו של ראש ממשלת ישראל. דאגתו העיקרית אינה ישראל כי אם סוריה, המצרה צעדי מצרים בעולם הערבי והמנהלת תעמולת לחש נגד המשטר המהפכני. בתשובה לנקודות שהועלו על-ידי ישראל הוא אומר כי האונייה 'בת גלים' לא תורשה להמשיך בדרכה צפונה. אשר למעבר דלק באזור התעלה הוא מבקש לדעת, במקרה שיושג אמנם הסדר על כך, מה הן ההצעות בפני אורבך ביחס לנמלים שבהם תנקובנה [תנוקבנה] תעודות המשלוח. על כך אומר אורבך, שאינו יודע לענות על הדבר ברורות, אך שאפשר לחשוב אולי על איסטנבול או נמל בקפריסין. אשר להצעות ישראל בכללן מבקש נאצר זמן נוסף כדי להרהר בהן. בינתיים הוא מציע שאורבך ימשיך, לפי שעה, את המגעים עם ראש לשכתו, עלי צברי. אורבך מגיש לצברי מסמך הכולל את הצעות ישראל:

(א) חופש המעבר בתעלה: מצרים תאפשר מעבר חופשי ותקין לכל הסחורות המיועדות לישראל או הנשלחות ממנה דרך תעלת סואץ, בכלל זה דלק; ביחס אליו יוסדר בין הצדדים כי הוא יישלח על-פי פקודות משלוח לנמלים לא-ישראליים. ישראל מתחייבת לא לנסות להעביר חומרי מלחמה דרך התעלה. כן מתחייבת ישראל לא להעביר אוניות בדגל ישראל במשך תקופת ההסדר.

(ב) הצעות לשיפור כללי ביחסים: [במסגרת זו תינתן] הבטחה מצד ישראל שתגייס רצון טוב במערב למען התקדמותה הכלכלית של מצרים.

[...]

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

צברי מעביר לאורבך את תשובת נאצר להצעות ישראל (טוען שהמשימה הוטלה עליו הואיל ונאצר חולה): נאצר מבקש לברך את ראש ממשלת ישראל, מ' שרת, ולהודות לו על הצעותיו. הוא ישתדל כמיטב יכולתו שלא יוצאו פסקי דין מלבים במשפט קהיר, אך יש לזכור כי הנאשמים הודו שהיו שכירי מדינה זרה ושפעלו לפי הוראותיו של שירות המודיעין הישראלי. האונייה 'בת גלים' ומטענה ישוחררו בקרוב והשחרור יבוצע לפי מתכונת השחרור של האונייה המצרית 'סמיר' על-ידי שלטונות ישראל (אונייה זו הוחרמה על-ידי שלטונות ישראל בדצמבר 1952 מכיוון שנכנסה למים הטריטוריאליים של ישראל, בדרכה ממצרים ללבנון. עם תום הבירורים בוועדת שביתת-הנשק ועם נציגי מצרים בה, שוחררו בנפרד, לידי השלטונות המצריים ברצועת עזה, הצוות, האונייה והמטען). מצרים מוכנה להבטיח חופש גמור למעבר סחורות לישראל ומישראל בתעלת סואץ, פרט לדלק. כאן התערב אורבך ושאל כיצד יוכלו שלטונות מצרים למנוע מעבר דלק לפי תעודת משלוח של נמל לא-ישראלי. צברי משיב כי אמנם לא יוכלו למנוע זאת. צברי המשיך בהרצאת התשובה המצרית: מצרים מוכנה להסכים לביטול הדדי של תעמולה עוינת של שתי המדינות. היא מוכנה לפעול להשקטת הגבולות ואף הטילה עוצר לילה ברצועת עזה. נאצר מוכן להסכים לעריכת שיחות ברמה גבוהה בין ישראל ומצרים, ומבקש את נוכחות אורבך בהן.

כאן שואל צברי את אורבך אם יש לו הצעה בדבר מקום הפגישה, ואורבך נוקב בניקוסיה ואיסטנבול. צברי עונה כי ניקוסיה אינה באה בחשבון כלל וכי יש לעשות הכול כדי להבטיח סודיות מוחלטת של הדבר. אז מציע אורבך את רומא או את פריס. צברי מסכים לפריס ומבטיח להודיע לאורבך על התאריכים המתאימים לשלטונות מצרים. הוא מבקש את כתובתו הפרטית של אורבך, שכן אינו רוצה לקיים אתו מגע באמצעות שגרירות מצרים בלונדון. בסוף השיחה מעיר אורבך כי הוא מקווה שמאמציו לא יהיו לשווא, דוגמת המאמצים הקודמים להסדר בין שתי המדינות. על כך עונה צברי בתוקף כי מעולם לא היו מאמצים כמו אלה שעוסק בהם אורבך. זאת, משום שמעורב בהם, זו הפעם הראשונה, נאצר בכבודו ובעצמו.

ביקור שלישי של אורבך במצרים (ינואר 1955)

בביקורו השלישי לא התכוון אורבך להמשיך לפעול בתחום המדיני הכללי של יחסי ישראל ומצרים, כיוון שבינתיים ארעה חליפת השדרים בין ראשי הממשלה של שתי המדינות באמצעות צאדק. מטרתו היתה מוגבלת לפעולה לריכוך דין הנאשמים במשפט קהיר. אולם על אף כל מאמציו לא הצליח להתקבל על-ידי נאצר. הוא נפגש עם נציגים דיפלומטיים של המערב בקהיר וכן עם צאלח סאלם, שר התעמולה המצרי, ועם עלי חוסני, המנהל הכללי של שירותי המודיעין המצריים. נציגי השלטון המצרי מבטיחים לאורבך כי יוצאו פסקי דין מתונים.²⁰

20. באוגוסט 1965 מחבר גדעון רפאל תזכיר על שליחות אורבך. המגעים בראשיתם עסקו בעיקר בנדוני הפרשה. אחר-כך התרחבו לנסיונות להסדר ישראלי-מצרי: בעקבות ביקור בישראל מתבקש אורבך לצאת למצרים כדי לבחון את גורל נדוני הפרשה. אורבך מגיע לביקור ראשון במצרים בנובמבר 1954. בשיחה

דצמבר 1954: פריס. כמאל יוסוף (שליח שר הפנים המצרי זאכריה מוחי א־דין), דן אבני (מזכיר שני בשגרירות ישראל, פריס) ויהושע פלמון: כמאל יוסוף פונה לשגרירות ישראל בפריס ומוסר שמועצת ההפיכה החליטה לבדוק את האפשרויות של הסדר בין ישראל ומצרים. הוא מספר שהנספח הצבאי בשגרירות מצרים בפריס, קולונל עוכשה (שעמו מקיים אבני קשרים מכבר), חזר ממצרים עם הוראות חיוביות ברוח זו. מתקיימת פגישת בירור עם יוסוף, אולם לאחר מכן מתברר שלא הוסמך כלל לשליחות מטעם מועצת ההפיכה, כי אם פעל לפי הוראות שירותי הביון המצרי שבפיקוח שר הפנים.

דצמבר 1954: פריס. קולונל עוכשה - ד' אבני: אל עוכשה נלווה המזכיר הראשון של השגרירות המצרית. לשאלת אבני על הסיכויים להסדר בין שתי המדינות עונה עוכשה, שאינו יודע כלל על סימנים בכיוון זה במצרים, ולכן אינו חושב שיש שינוי בעמדה המצרית. הוא דוחה את טענת אבני כי ישראל נוהגת בהתאפקות בגבולות ומוסיף שהרושם של שלטונות מצרים הוא שישראל דווקא נוהגת בחומרה. קובע שאין לחשוב על מגע בין שני הצדדים מחוץ לוועדת שביתת-הנשק. ישראל אינה צריכה לדאוג לגורל יהדות מצרים. משפט הנאשמים בריגול ובחבלה מתנהל לפי מידת הדין ואפילו נאצר לא יוכל להמתיקו.

אבני מדגיש רצון ישראל להפגת המתרחשות בגבול, ובקשתה כי ינהגו במידת הרחמים במשפט הקהיר. לדעת עוכשה אין מקום לתשובה מצרית על פניות אלה אך הוא מבטיח להעביר כל תגובה שתגיע אליו. הוא מקווה שישראל לא תצטרך ללמוד אותה מהעיתונות...

דצמבר 1954: פריס. חילופי השדרים בין ראשי ממשלות ישראל ומצרים: ש' דיבון מזמין את צאדק, שנתמנה בינתיים כמנהל ענייני העיתונות במשרד התעמולה המצרית, לפגישה בפריס. צאדק מגיע לפגישה מקהיר ומוסר לג' רפאל ולש' דיבון בשם נאצר שאין למועצת ההפיכה כל כוונות תוקפניות כלפי ישראל וכי היא רוצה להגיע לידי הסדר עם ישראל בדרכי שלום. נאצר מעוניין בשיפור המצב. מוכן לדון בכל הצעה מעשית שתביא לידי כך. מאידך על ישראל

עמו טוען נאצר כי היה רוצה להגיע להסדר שלום עם ישראל אולם השעה אינה נוחה לכך, שכן אם ינקוט צעד זה יאשימוהו הערבים בבגידה. הוא אינו יכול לאפשר לאונייה ישראלית לעבור בתעלה, אך אין לו התנגדות למעבר של סחורות לישראל דרך התעלה. הוא מבקש שישראל תימנע מלהציק לו בנושא זה, ומבטיח שמצרים לא תפריע לשום אונייה לא־ישראלית לעבור בתעלה גם אם כל המטען שבה יהיה מיועד לישראל. הוא מקווה שבתוך שנה או שנתיים יוכלו לפעול לפתרון בעיית היחסים עם ישראל. נאצר ביקש כי אורבך יעביר את הדברים לישראל. והוא אכן עושה כן. אורבך מגיע שוב לקהיר בדצמבר 1954 ובידו בקשה של ישראל למפגשים כדי לתאם עמדות והסכמות. נאצר משבח את ראש ממשלת ישראל, שרת. הוא מבהיר כי דאגתו העיקרית עתה היא סוריה המצרה את צעדיה של מצרים - ולא ישראל. באשר להצעות הספציפיות של ישראל, הוא מבקש זמן להרהר עליהן ומבקש כי בינתיים ימשיך אורבך את המשא־ומתן באמצעות עלי צברי ראש לשכתו.

בינואר 1955 שב אורבך וביקר בקהיר. הפעם רצה להמתיק את דינם של נאשמי הפרשה. הובטח לו כי פסקי הדין יהיו מתונים. תזכיר לשכת ראש הממשלה, 11 באוגוסט 1965, א"מ 5/2730.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

לזכור שמצרים אינה מסוגלת לנקוט צעדים גלויים להתקרב אל ישראל לאור מצבה הפנימי. מכל מקום, צאדק הוסמך על-ידי נאצר לשמוע מה הצעותינו בקשר ליחסים שבין המדינות ולהעבירם אליו. דיבון מדגיש את החשיבות שישראל מייחסת לתוצאות משפט קהיר, וצאדק עונה בהדגשת חומרת ההאשמות.

נציגי ישראל מוסרים לצאדק ההצעות שנמסרו לאורבך להעברה אל נאצר. צאדק מגיב כי הצעות ישראל בעניין חופש המעבר בתעלה נראות לו, פרט לעניין הדלק, שאותו יש לברר. הוא מדגיש הקשיים של שלטונות מצרים להכוונה יעילה של דעת הקהל המצרית להפוגה בשטח התעמולה. אשר למצב בגבול - אין להפריז בערכן של התקריות, ולהוציאן ממסגרתן המקומית.

ג' רפאל מוסר לצאדק שדר מראש ממשלת ישראל לראש ממשלת מצרים בתגובה לדברים שנמסרו על-ידי צאדק. השדר מאשר את קבלת דברי צאדק וקובע כי ראש ממשלת ישראל מקבל בברכה כוונות נאצר ליישב הבעיות השנויות במחלוקת ונכונותו לדון באמצעים לתיווך המצב הקיים בין שתי המדינות. ישראל מוכנה לשתף-פעולה לצורך זה. היא מאחלת לנאצר הצלחה מלאה במאמציו לשחרורה הגמור של מצרים משלטון זר ולקידומה החברתי והכלכלי. ישראל מצפה לעדות מוחשית יותר כי המשטר במצרים מכין את הקרקע להסדר עם ישראל, ומבקשת עדות ממשית לכך בשני עניינים - בביטולו הגמור של ההסגר בתעלת סואץ ובהימנעות ממתן פסקי דין מוות במשפט קהיר.

כעבור עשרה ימים חוזר צאדק מקהיר ומביא עמו שדר תשובה מראש ממשלת מצרים לראש ממשלת ישראל ומוסרו לדיבון. השדר מאשר קבלת דברי ראש ממשלת ישראל וקובע כי צאדק מוסמך למצוא תשובה בעל-פה לשאלות שעורר ראש ממשלת ישראל. נאצר מביע סיפוק כי ראש ממשלת ישראל מכיר במאמצים המצריים לשיפור היחסים, ומקווה כי ייעשו מאמצים דומים מצד ישראל ויאפשרו לשני הצדדים להגיע לאותן התוצאות שהם מבקשים לטובתן של שתי המדינות (שני השדרים לא היו חתומים, ונכתבו על נייר חלק ללא כל ציון רשמי).²¹

צאדק מוסר את התשובות המפורטות בעל-פה בהוראת נאצר, כדלהלן:

האונייה 'בת גלים' תשוחרר, אך לא תורשה להמשיך דרכה צפונה. דלק ימשיך להיחשב חומר מלחמתי בהקשר למעבר בתעלה. אין ממשלת מצרים יכולה להתערב במהלך 'משפט קהיר'; אולם מובטחת במשפט הגנה נאותה לנאשמים ונוהל תקין של מהלך הדברים (צאדק מוסיף על כך שהרגשתו האישית היא שלא יהיו הוצאות להורג). נוסף לכך מוסר צאדק מפי שולחיו, כי גם למצרים טענות נגד התעמולה האנטי-מצרית של ישראל בעוד שדווקא נאצר נוקט בקו של כנות וזהירות בהצהרותיו על ישראל. באשר לעיתונות המצרית, הרי קשה לשלטונות מצרים להפעיל לחץ יעיל להבלגה בנסיבות הנוכחיות.

21. בהקדמה לתזכיר כותב גדעון רפאל כי השדרים 'היו בלתי-ממוענים ובלתי-חתומים'. תזכיר משרד החוץ, 19 בינואר 1956, א"מ, חצ 2/2454.

מצרים מעוניינת בשקט בגבולות ונוקטת אמצעים, כגון עוצר, כדי להבטיח זאת. היא מקווה כי ישראל תנקוט צעדים למטרה דומה. בתנאים השוררים עתה בין ישראל ומצרים אין מקום לשיחות בדרג גבוה יותר. יש להסתפק במגע באמצעות צאדק שהוא מוסמך על דעת כל הנוגעים בדבר. פעולת ישראל נגד ההסכם האנגלו-מצרי על פינוי תעלת סואץ, גילויי 'משפט קהיר' ופרשת 'בת גלים' העכירו האווירה בין שתי המדינות. על כן יש קודם להוריד את המתח ביניהן כדי להכשיר הקרקע להסדרים מעשיים בעתיד.

עם הוצאת פסקי דין מוות ב'משפט קהיר' מעביר ש' דיבון שדר דחוף לצאדק. הוא קובע שפסקי דין המוות עומדים בסתירה חמורה לשדרים שהוחלפו בין ראשי הממשלה, ומבקש אותו כי יפנה באופן דחוף תשומת לב נאצר לחומרת המשבר העלול להיווצר אם אמנם יבוצעו פסקי הדין. לשדר זה לא מתקבלת כל תשובה. בראשית אפריל 1955 נעשה מאמץ לחדש הקשר עם צאדק ולהביאו לידי פגישה בפריס. לאחר השהיות מתקבלת תשובה שלילית בשמו של צאדק.

דצמבר 1954: מילאנו. אחמד חילמי איבראהים (קונסול כללי של מצרים במילאנו) - א' מאייר (קונסול כללי [כבוד] של ישראל במילאנו): איבראהים, המקיים קשר קבוע עם מאייר ומחליף עמו דעות על יחסי ישראל-מצרים, מוסר לו במהלך שיחה ממושכת בנושא זה: אם ישראל תגלה הבנה למצב הפנימי במצרים, תזדיין בסבלנות ולא תתגרר בגבולות, ייתכן הסדר כולל בין שתי המדינות בהמשך הזמן. אחד האמצעים החיוניים הדרושים לכך הוא הפסקה מוחלטת של התעמולה העוינת של שני הצדדים. הקונסול הכללי המצרי מבטיח כי לא יוצאו פסקי דין מוות ב'משפט קהיר' וחוזר על הבטחתו זו בפגישות מאוחרות יותר עד ממש ליום ההוצאה להורג של הנדונים.

דצמבר 1954: וושינגטון. שפיע עבאס (נספח צבאי של מצרים בווישינגטון) אל"מ כתריאל שלמון (נספח צבאי של ישראל בווישינגטון) - שלמון, המקיים מגע מפקידה לפקידה עם עמיתו המצרי, מנצל הזדמנות של פגישה מקרית עם שפיע כדי לפנות אליו בעניין 'משפט קהיר'. הוא מדגיש כובד משקלה של בקשת ישראל שלא יוצאו פסקי דין מוות, ומציין כי להיענות מצרית לבקשה זו תהיה השפעה מרחיקת לכת על עמדת ישראל כלפיה. שפיע מבקש לדעת אם שלמון בא אליו בשליחות רשמית, ואם הוא מהווה הצינור היחיד לפנייה, שכן אינו מוכן להיות רק צינור מקרי מני רבים כפי שהיה בעבר. שלמון חוזר ומדגיש רצינות הבקשה הישראלית.

ינואר 1955: נאצר - לורד הור-בלישה (יהודי, מוותיקי המפלגה השמרנית וחבר בית הלורדים): בביקורו בישראל מספר הור-בלישה שנפגש עם נאצר בנוכחות השגריר הבריטי סטיבנסון. נאצר הדגיש בפניהם כי הוא מעוניין בהסדר עם ישראל וכי הוא מסוגל להגיע אליו.

ינואר 1955: נאצר - השגריר סטיבנסון: ראש השלטון במצרים מרחיב הדיבור על יחסי

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

ישראל-מצרים, כדלהלן: אין סיכוי לחידוש המלחמה הערבית נגד ישראל, הואיל ואין כל אפשרות לשיתוף-פעולה צבאי בין מדינות ערב. אי לזאת, אין טעם להמשיך עד בלי סוף את 'המלחמה הקרה הנוכחית'. הוא מכיר בצורך למצוא בסיס מציאותי יותר לשיחות בין שני הצדדים מאשר החלטות או"ם, אולם אינו יכול להביע דעה זו ברבים בפני הציבור הערבי. הוא אינו מוכן מצדו ליזום שיחות עם ישראל. בכל זאת היה רוצה לראות שצד שלישי יפעל במגמה זאת. אך יש לזכור שאין לשבור את הקיפאון הנוכחי בין שתי המדינות עד שלא ישפיע העולם על ישראל לנקוט עמדה שתהיה פחות מתגרה ובלתי-מתפשרת. זהו תפקידן של מעצמות המערב. יכולתו לכוון את המחשבה המצרית והערבית לקראת אפשרות של הסדר עם ישראל תלויה אך ורק בנקיטת אמצעים ממשיים מצד ישראל ליצירת אווירה טובה יותר בין שתי המדינות.

1 בפברואר 1955: קהיר. פסקי דין המוות נגד 'אסירי קהיר' בוצעו.

28 בפברואר 1955: פעולת עזה: לדברי נאצר, פעולת עזה הרסה את אמונתו באפשרות של הסדר בדרכי שלום עם ישראל. כמו כן חשפה הפעולה בפניו, ובפני צמרת הצבא המצרי, את חולשת צבאו והניעה אותו לעשות מאמצים לשיפור מצבה הצבאי והבטחוני של מצרים. מאמצים אלה נסתיימו בעסקת הנשק עם צ'כיה, שנעשתה כנראה באוגוסט 1955.²²

מארס 1955: קולונל גוהר (נציג מצרים בוועדת שביתת-הנשק המעורבת) - י' תקוע: בפגישה פרטית לאחר סיום ישיבת ועדת שביתת-הנשק מביע גוהר צער על הסתבכות המצב בגבולות, וקובל על אי-שיתוף-פעולה נאות מצד ישראל לקיום פגישות בלתי-רשמיות בין הצדדים ליישוב הבעיות המעשיות המתעוררות בגבול.

בפגישה מאוחרת יותר מוסר גוהר כי נאצר מסר לו בסודי סודות על מגע שהיה בחודשים האחרונים בינו ובין שלטונות ישראל ושהתקדם יפה. אולם, עתה שמה תקרית עזה קץ לפרשה זאת. בינתיים מתקבלים אישורים נוספים ממקורות שהם מעל לכל ספק כי אכן הסמיך נאצר את צאדק לקיים המגע עם נציגי ישראל. גוהר מוסיף דעתו האישית כי ייתכן שלאחר דיוני מועצת הביטחון על פעולת עזה אפשר יהיה שוב להתקדם לקראת הסדר.

אפריל 1955: בנדונג. נאצר - פאדל ג'מאלי (ראש המשלחת העיראקית בוועידת בנדונג): בשיחה בין ראשי שתי המשלחות על מצב העניינים בעולם הערבי קובע נאצר כי הוא עומד על דעתו לכרות ברית משולשת עם סעודיה וסוריה, ומציין כי ייכנס למלחמה נגד ישראל אם זו תקיף את סוריה. הברית המשולשת גם תאפשר למצרים להשיג נשק אמריקני עבור צבאה. הברית אינה מכוונת נגד עיראק בשום פנים. אחת ממטרותיה לסכל את מדיניות ארצות-

22. על הנסיגות להסדר ישראלי-מצרי בתקופה הנדונה והשלכות פעולות עזה ראו: A. Shlaim, *The Iron Wall*, pp. 95-143

הברית ולהביא לשלום בין ישראל ומדינות ערב. על כך עונה ג'מאלי כי עיראק מתנגדת בתכלית לכל מחשבה של עשיית שלום עם ישראל. נאצר משיב כי הוא מוכן לעשות שלום עם ישראל אם זו תותר על כל הנגב ותאפשר על-ידי-כך יצירת קשר מרחבי בין מצרים ומדינות ערב. כאשר ג'מאלי מזהירו מלהגות בעניין השלום, משיב נאצר כי כוונתו להסדר מעשי ולא לשלום של ממש (המקור - מסמך חקר).

יוני 1955: קהיר. נאצר - גנרל ברנס. נאצר מוסר לברנס כי בדצמבר 1954 קיווה שאפשר יהיה להבטיח את השקט בגבולות ישראל-מצרים. הוא החליף אז שדרים עם ראש ממשלת ישראל, מ' שרת, וזה חזק תקוותו [שהשקט יימשך]. אך 'התקפת עזה' לימדה אותו כי לא קיימים התנאים להרגעת הגבולות ונהרס כל האמון שהיה לו בכוונותיה של ישראל לשלום. לדעתו, הביא שובו של ד' בן-גוריון לממשלה כשר הביטחון, בסוף פברואר 1955, להחלטה ישראלית לנקוט מדיניות תקיפה יותר בגבול (סיפור זה הוא כמעט סטראוטיפי בפי נאצר בבואו לתאר השתלשלות המאורעות בין ישראל ומצרים בתקופה שבין דצמבר 1954 ומרס 1955).

יוני-אוגוסט 1955: משאומתן בין ישראל ומצרים לשיפור המצב בגבולות רצועת עזה, ק"מ 95 בגבול: מצרים נענית לפניית המזכיר הכללי של האו"ם לפגישה בין נציגי ישראל ומצרים כדי לדון בצעדים לשיפור המצב בגבול, בהתאם להחלטת מועצת הביטחון מ-28 במרס 1955. כנציג מצרים מתמנה, לאחר השהיות מרובות, קולונל גוהר, אם כי בשלב מסוים היה נאצר מוכן למנות נציג ברמה גבוהה יותר כפי שנתבקש על-ידי שגרירות ארצות-הברית בקהיר. בדיונים נוקטים המצרים עמדה עיקשת ביותר. המשא ומתן נסחב כשישה שבועות בגלל התעקשות המצרים והשהיותיהם. [בעקבות תקרית גבול] ב-22 באוגוסט 1955 מודיעה מצרים על הפסקת השיחות.

יולי 1955: קהיר. נאצר - איירה הירשמן (יהודי, לשעבר יועץ הנשיא רוזוולט בשאלת הפליטים, מחשבי המפלגה הדמוקרטית): בביקורו בישראל טוען הירשמן ששמע מפי נאצר ש'קרב עזה' היווה מפנה לרעה ביחסי ישראל-מצרים. היה בו משום הפרת אמונים מצד ראש ממשלת ישראל, שעמו החליף שדרים בתקופה שלפני הקרב. בגלל מאורע זה היה צריך להגדיל מחדש את תקציב ההגנה המצרי על חשבון תקציב הפיתוח הכלכלי. אם תנסה ישראל להתקיף עוד פעם ברצועת עזה, יהיה הוא מוכרח להשיב מלחמה שעה על אף שהוא יודע שלא יוכל לישראל.

נאצר רומז לחששות מצרים בפני התחרות כלכלית נגדה מצד ישראל במקרה שאמנם יושג הסדר בין שתי המדינות. כן הוא מעורר את בעיית הפליטים ושואל את איש שיחו אם ידועות לו תוכניות ישראל לפתרון הבעיה. הירשמן חוזר לקהיר כשהוא מצויד בתדריך ישראלי על הבעיות שנתעוררו על-ידי נאצר. אינו מצליח להיפגש עם נאצר (טוענים שהוא חולה). אולם הוא מתקבל על-ידי עבד אל קאדר חאתם, מנהל שירותי המודיעין המצריים. לדברים שבפי

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

הירשמן (הסברה על כוונות ישראל, ארגעה בעניין התחרות הכלכלית ונכונות לדון בדרכים למניעתה) עונה חאתם כדלהלן (לדבריו, תשובתו היא בהוראת נאצר): ראש השלטון במצרים מסכים עם כל פסקי הדין [הכוונה, קרוב לוודאי, לפסקי הדין ב'משפט קהיר']. [הוא מוכן להתחייב] לשמירה על השקט בגבול רצועת עזה בתנאי שגם ישראל תתחייב לכך. הוא מטיל ספק בכנות כוונותיה של ישראל, ומוכיח זאת בהצהרות מנהיגי ישראל על כוונתם לפרוץ בכוח דרך המצרים שבמבואות מפרץ אילת. בכל יתר הבעיות השנויות במחלוקת מעדיף נאצר להמתין עד שתחול התקדמות במצב השורר בגבול רצועת עזה, התקדמות שתהווה צעד חשוב לשיפור היחסים. כבר היה פעם מגע בין נציגי ישראל בפריס והמגע הוא נכשל באשמת ישראל. לדברי הירשמן כי אולי התליות של נדוני 'משפט קהיר' הן שקלקלו את היחסים, עונה חאתם כי מעולם לא ניתנה הבטחה מוסמכת מפי נציג מצרי שלא יהיו הוצאות להורג.

יולי 1955: פריס. אחמד עבוד (איש כספים מצרי בעל קשרים ותיקים עם נציגי ישראל) - ג' רפאל.

עבוד קובע כי נאצר רוצה בהסדר עם ישראל כי הוא יודע שלא יוכל לעמוד במלחמה נגדה. עבוד יודע דלות הציווד של הצבא המצרי, כי אוניותיו מביאות את הרכש המצרי למצרים. האדם הקרוב ביותר לנאצר הוא עבדול חכים עאמר, שגם הוא נבון ושקול. נאצר מאוכזב ממדינות ערב שאינן מוכנות לסור להנהגתו, ולכן הוא מחפש התקשרויות מדיניות אחרות, כפי שעשה ביחס להודו. אכזבה זו עלולה גם לדחוף אותו לשפר יחסיו עם ישראל. עבוד מבקש לדעת מה יוכל הוא לעשות לשיפור היחסים בין שתי המדינות. על כך משיב רפאל כי יש להתרכז בשלושה דברים: הצלחת שיחות עזה לשיפור מצב הביטחון בגבול, הפוגה הדדית בתעמולה ובהסתה, חופש מעבר גמור בתעלת סואץ לרבות דלק. עבוד סומך ידיו על התוכנית ומציין שיציע לנאצר להרשות לו לבצע בעצמו, באמצעות הספינות העומדות לרשותו, העברת הדלק לישראל. הוא מצביע על החיסכון שייגרם לישראל על-ידי הובלת הנפט דרך התעלה, מדגיש שהוא ידיד קרוב של שגריר ארצות-הברית בקהיר (ביירוד), ומציע כי יורשה למסור לו על השיחה ולבקש תמיכתו בפני נאצר ביחס להצעות שהועלו על-ידי ג' רפאל, נציג ישראל מסכים לשיתופו של ביירוד בענין. בשובו לקהיר מתקלקלים, כנראה, היחסים בין עבוד וממשלת מצרים, בגלל תביעותיה הכספיות של הממשלה מעבוד.

[...]

אוגוסט 1955: ס' סולצברגר (כתב 'ניו-יורק טיימס') - 'אבידר (שגריר ישראל בברית-המועצות): בשעת ביקורו במוסקבה בדצמבר 1955 מספר סולצברגר לאבידר על פגישתו עם נאצר בקהיר באוגוסט 1955. הפגישה נתקיימה לפני פרסום עסקת הנשק הצ'כית, אולם לאחר שהעיתונות המצרית כבר דנה בהרחבה במגמה המצרית לרכוש נשק, נאצר הסביר אז את המגמה הזאת בכך שהמטטר השליט במצרים מבוסס על הצבא, שביצע את המהפכה

והגורם היחיד המסוגל גם לבצע את התיקונים החברתיים והכלכליים. על כן עליו להיענות לתביעת הקצינים התובעים את חיזוק הצבא, ואם לא ייענה להם צפוי משטרו להתמוטטות. סולצברגר טוען כי חיזוקו של הצבא המצרי יביא בהכרח למלחמה בין ישראל למצרים. נאצר משיב כי אינו רוצה במלחמה כזאת ויעשה הכול כדי למנעה. אולם הוא מודה שאכן יש מקום לחשוב שהתעצמות רבתי של הצבא המצרי עלולה לגרור אחריה מלחמה בין מצרים וישראל.

אוגוסט 1955: קהיר. נאצר - א' סבלייה (כתב העיתון הצרפתי 'לה־מונד'): נאצר מוסר לסבלייה שלא יוכל לשנות את עמדתו כלפי ישראל ובמיוחד לאחר 'קרב עזה'. תוצאות הבחירות בישראל עוד החמירו את העניינים. הוא מקווה שלא יהיה מוכרח להכין מלחמה נגד ישראל, שכן אינו רוצה בה. סבלייה שואל מה יהיה כאשר יתקיפו הישראלים. על כך הוא עונה, שלדעתו לא יעזו לעשות זאת כי הוא בטוח שהאוי"ם יגיב על כך בתוקף רב. סבלייה התרשם שנאצר יודע יפה כי מלחמה נגד ישראל מסוכנת מאוד לעתיד משטרו. מאידך, הוא רוצה להגדיל את צבאו על מנת שיוכל לכפות את תנאיו־הוא על ישראל ביחס להסדר בין שתי המדינות.

ספטמבר 1955: הודעת נאצר על ביצוע עסקת נשק בין מצרים וצ'כוסלובקיה.

ספטמבר-אוקטובר 1955: התבססות צבאית מצרית באזור ניצנה. התקפה מצרית על עמדת משטרת ישראל באזור זה. התקפת צה"ל על בסיס מצרי בתל אל־כונתילה [ב־29 באוקטובר 1955]. גירוש הצבא המצרי מאזור ניצנה וקרב סבחה [ב־3 בנובמבר 1955].

יולי-דצמבר 1955: שליחות אלמור ג'קסון (מזכיר לענייני חוץ של הנהגת עדת הקווייקרים בארצות־הברית):

ג'קסון פונה אל א' אבן ומ' קדרון בהצעה כי הוא יבקר באזור כדי לבדוק אפשרות של הקמת מגע ישיר בין ישראל ומצרים. הצעתו נובעת מיוזמתם של שגריר מצרים בארצות־הברית, אחמד חוסין, ושל שר החוץ המצרי, מחמוד פאוזי, שטענו כי קיימים סיכויים להסדר בין שתי המדינות. בהסכמת שלטונות ישראל הוא מקבל על עצמו את השליחות ויוצא לאזור. בביקורו הראשון בישראל במחצית אוגוסט 1955 הוא נפגש, בין השאר, עם ראש הממשלה ושר החוץ מ' שרת ועם שר הביטחון ד' בן־גוריון, המדגישים בפניו את עניינה החיוני של ישראל בהקמת המגע ובהשגת ההסדר בין שתי המדינות. מישאל הוא נוסע למצרים ומתקבל שם על־ידי נאצר ופאוזי. נאצר מסביר לו ש'קרב עזה' הפר תקוותיו להסדר קרוב. עם זאת, הוא מבקשו לקיים שיחות נוספות עם נציגי ישראל לבירור עמדתם בבעיות התלויות ועומדות ומביע רצונו לשקט בגבולות שתי המדינות.

בינתיים מחריף המצב בגבולות. ג'קסון חוזר לישראל, ובמרכז השיחות עמה חיפוש דרכים להפסקת מעשי האיבה ומניעת מלחמה. ראש ממשלת ישראל מכין שדר מיוחד לראש ממשלת

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

מצרים, הכולל קריאה להחזרת השלום, על מנת שיועבר באמצעות ג'קסון. אולם השדר מתבטל בגלל החרפה נוספת במצב, ומתחולל קרב חאן-יונס [ב-1 בספטמבר 1955]. למחרתו יוצא ג'קסון למצרים עם הצעה ישראלית לקיום פגישה מיידית של ראש הממשלה [עם מנהיגי מצרים] לדיון בהפסקת מעשי האיבה, וכשהוא מצויד בהבטחה ישראלית לשמור על הפסקת-אש מוחלטת אם תעשה זאת מצרים.

בביקורו השני במצרים שוב נפגש ג'קסון עם נאצר, הדוחה את ההצעה לקיים פגישה אך מביע נכונות לשמור על הפסקת-אש. לדברי ג'קסון לשליחותו היתה השפעה מרסנת על נאצר לא להיכנע ללחץ הקיצוניים במועצת ההפיכה לצאת למלחמה נגד ישראל. נאצר מביע הסכמה עקרונית להצעה הישראלית שבפי ג'קסון להחליף השבויים והאסירים של שני הצדדים. בביקורו השלישי בישראל נמסרת לג'קסון רשימת שבויים ואסירים (לרבות אסירי 'משפט קהיר') שישראל מציעה החלפתם. כן מובעת בפניו מחדש נכונות ישראל להמשיך בבירורים באמצעותו על אפשרויות הסדר כולל או חלקי בין שתי המדינות. הצעת ישראל היא שבשלב ראשון להסדר ינקטו הצדדים אמצעים לביטול מצב האיבה הקיים: [במסגרת זו] יפסיקו את תעמולת האיבה ההדדית; מצרים תאפשר מעבר חופשי מוחלט בתעלת סואץ על-פי הסדר מעשי שלא יפגע בפרסטיז'ה שלה ויקיים את זכויות ישראל במלואן; מצרים תימנע מלפגוע באוניות ישראליות.

שיחת ג'קסון עם נאצר בביקורו השלישי במצרים היא לדבריו הידידותית והאינטימית ביותר שבכל שיחותיו עמו. נאצר הראה עניין בהצעה להחלפת השבויים והאסירים, ובהצעה ישראלית נוספת לאפשר מעבר קבוע לדיפלומטים בין ישראל ומצרים בק"מ ה-95 ובגבול רצועת עזה. עם זאת הוא קובע, כי לפני שיהיה אפשר לגשת לביצוע הדברים דרושה תקופה של שקט בגבול.

באשר למעבר בתעלת סואץ ואל אילת, [בשיחה עם נאצר] מסתפק ג'קסון ברמז בלבד [על הצורך לאפשר מעבר חופשי של ישראל בתעלה] על-פי עצת אחמד חוסיין. לרמז משיב נאצר, שכבר דובר בנושאים אלה בשיחות שקיים נציג ישראל ג' רפאל עם נציגיה והוא בפרס לפני כשנה.

סיכומו של ג'קסון בסוף ספטמבר 1955 את פגישותיו בקהיר הוא שאכן רוצה נאצר בשקט בגבול. לאחר שישתרר שקט זה לתקופה מסוימת, יהיה הוא מוכן גם להגיע למודוס ויוונדי עם ישראל. הפגישות סייעו, לדעתו, למנוע הידרדרות נוספת במצב הביטחון, ושימשו הזדמנות לנאצר ללמוד על כוונותינו.

לאחר פרסום עסקת הנשק בין צ'כוסלובקיה ומצרים מביע ג'קסון דעתו כי המניע העיקרי ליוזמתם של חוסיין ופאוזי היה בטחונם שארצות-הברית לא תעניק נשק למצרים אם לא יחול שינוי ביחסיה [של מצרים] עם ישראל. הם ידעו כי קיימת אפשרות שמצרים תקבל נשק סובייטי ואותה רצו למנוע בכל מחיר. הם ניסו אפוא להביא לשיפור היחסים בין ישראל ומצרים במגמה ליצור על-ידי-כך את התנאים להענקת נשק אמריקני למצרים.

במשך כל ימי שליחותו מקיים ג'קסון מגע הדוק עם שגרירויות ארצות-הברית בישראל ומצרים ועם מחלקת המדינה. בסוף ספטמבר 1955 מציע ג'קסון למחלקת המדינה שהנשיא

אייזנהואר יזמין לארצות-הברית, לביקור בארצות-הברית, קודם את ראש ממשלת מצרים ואחר-כך את ראש ממשלת ישראל, כדי להביא לידי מגע ביניהם. ההצעה אינה יוצאת מגדר של שיחה ראשונה בגלל מחלתו הפתאומית של הנשיא [אייזנהואר].

בראשית אוקטובר 1955 נפגש ג'קסון עם פאוזי ששהה בניו-יורק לרגל עצרת או"ם. פאוזי הביע משאלתו כי יחזרו מחדש התנאים ששררו בין ישראל ומצרים בחודש יולי, כאשר פנה אל ג'קסון לפעול לשיפור היחסים בין שתי המדינות. מגמה זו עדיין קיימת במצרים; אולם לשם מימושה דרושה תקופת שקט בגבול. תקוותו של פאוזי היא שממשלת ארצות-הברית תוכל להיכנס לפעולה ממשית למען הסדר בין ישראל ומצרים. ההסדר מותנה בפתרון שלוש בעיות: ירושלים, שביחס אליה תקבל מצרים כל הצעה שתתקבל על דעת משפחת האומות; הפליטים, שביחס אליה הכול תלוי בממדי הפיצויים שישראל תשלם ובביצוע ליברלי של העיקרון של איחוד משפחות הפליטים; [גבולות שביתת-הנשק]; יצירת קשר מרחבי בין מצרים ומדינות ערב דרך הנגב - שהיא הבעיה העיקרית. כל זמן שישראל אינה מוכנה לדון בה אין מצרים מוכנה לשנות את מדיניותה כלפיה.

בראשית דצמבר 1955 שואל ג'קסון באמצעות השגריר חוסין את נאצר אם רצוי לו שיבקר שוב באזור בקרוב, תשובתו של נאצר היא שמוטב לדחות את הביקור עד ינואר 1956.²³

אוקטובר 1955: קהיר. נאצר - אריק ג'ונסטון (שליח הנשיא אייזנהואר, הפועל להסדר אזורי לניצול מקורות המים של אגן הירדן): ג'ונסטון מוסר לשר החוץ, מ' שרת, כי בביקורו בקהיר הבטיח לו נאצר להשיג את הסכמתן הסופית של מדינות ערב לתוכניתו לניצול המים תוך שלושת החודשים הקרובים. באשר ליחסי ישראל-מצרים הדגיש נאצר בפניו כי 'קרוב עזה' לימד אותו לקח שמוטב להקדיש את התקציב המצרי לחיזוק הצבא המצרי מאשר להוציאו על מפעלים [בעלי אופי אזרחי]. העסקה הצ'כית לא תהיה כרוכה בחידרה סובייטית למצרים.

נובמבר 1955: קהיר. נאצר - לסטר פירסון:²⁴ בביקורו בקהיר מקיים פירסון שיחה ארוכה

23. בהקדמה שלו לתזכיר כתב גדעון רפאל את הדברים האלה: 'מתוך שיחות שנציגי מצרים ניהלו עם ג'קסון על הבעיות המדיניות העיקריות השנויות במחלוקת אפשר להסיק ששמו בראש ובראשונה את הדגש על תביעות טריטוראליות בנגב, בו בזמן שגילו יחס יותר פשרני בהקשר להחזרת הפליטים. מאידך, לא גילו שום נכונות למשא-ומתן ישיר, וגם לא הסכימו לכל הצעה מעשית לפתרון חלקי של בעיות שנויות במחלוקת, כגון מעבר בסואץ ובמצרי אילת'. ראו: תזכיר של גדעון רפאל אל שר החוץ, 19 בינואר 1956, 'סיכום ולקח המגע והמו"מ עם מצרים 1949-1955', א"מ, חצ 2454/2. ראו גם: E. Jackson, *Middle East Mission: The Story of a Major Bid for Peace in the Time of Nasser and Ben-Gurion*, New York 1983

24. דיפלומט קנדי בכיר. ב-1945 התמנה לשגריר קנדה בארצות-הברית. עם שובו התמנה לתת שר החוץ. בשנת 1948 נבחר כחבר בבית-הנבחרים של קנדה. ב-1957 הוא קיבל פרס נובל לשלום על חלקו בפעילות להצבת כוחות או"ם בין ישראל ומצרים לאחר מבצע קדש. ב-1963 נבחר לראש ממשלת קנדה.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

עם נאצר על יחסי ישראל ומצרים. נאצר טוען שמטרתו העיקרית היא לפעול למען התקדמותה הכלכלית והחברתית של מצרים. עם זאת הוא טוען כי נאלץ להעביר כספים שהיו מיועדים לפיתוח לצרכים צבאיים בגלל עמדתה התוקפנית של ישראל. הוא היה צריך לקנות נשק אצל הצ'כים הואיל והמערב סירב לעשות זאת בהשפעת ישראל והיהודים. אמנם לפי שעה עדיין בידי ישראל יתרון צבאי כלפי מצרים, אולם יחסי כוחות אלה ישתנו.

פירסון שואל את נאצר אם הערבים יהיו בכלל מוכנים לקבל את ישראל כעובדה מוגמרת באיזה תנאים שהם. נאצר עונה בחיוב, ומציין כי התנאים לכך יהיו ביצוע החלטת החלוקה של 1947. אך לאחר התלחשות עם פאוזי, שנוכח בשיחה, הוא משנה דבריו ואומר שהוא מתכוון למעשה להחלטת 1948 (פירסון חושב שהכוונה לתוכנית ברנאדוט שהעניקה את הנגב לערבים). ציון שגם בשיחת נאצר עם השגריר הבריטי סטיבנסון, שהתקיימה בינואר 1955, הוא נקב בהחלטת 1948 (דווקא). ההצעות האמריקניות שהוצעו בנאום מזכיר המדינה דאלאס ביום 20 באוקטובר 1955 הן כלליות מדי, אולם הן נוגעות בכל זאת בבעיות שיש ליישבן: הגבולות, שיש לשנותם, והפליטים שיש להחזירם. ביחס לשאלת הפליטים מציין נאצר שבכל מקרה יש לתת להם אפשרות להפעיל זכותם לבחור בין שיבה לישראל והתיישבות בארצות ערב. נכון הוא שרבים מהם לא ירצו לשוב לישראל, הואיל והיחס לערבים שכבר יושבים במדינה זו גרוע ביותר.

פירסון שואל על אפשרות של שיתוף-פעולה בין ישראל למדינות ערב לביצוע תוכנית ג'ונסטון. על כך עונה נאצר שאמנם התוכנית היא טובה, אולם אין לבצעה לפני שישתפר המצב המדיני באזור.

נאצר מדגיש בשיחה כמה פעמים את 'פעולותיה התוקפניות' של ישראל. מסכים עם פירסון כי שר החוץ הישראלי הוא מתון ופועל למען הסדר, אך מטיל על ראש ממשלת ישראל [בן-גוריון] את האשמה 'לתוקפנותה של ישראל'. הוא מבקש את פירסון להזהיר את ישראל שתפסיק תוקפנותה העלולה לגרום להתפוצצות בינה ובין מצרים.

פירסון מציין כי שיחתו לא היתה מעודדת מבחינת הסיכויים למציאת הסדר בין ישראל ומצרים בעתיד הקרוב.

דצמבר 1955: ביקור הקולונל בנקס (ציר שמרני מבית-הנבחרים הבריטי, הטוען כי יש לו ידידים בחוגי השלטון המצרי) בישראל ובמצרים.

בנקס מגיע לישראל במסגרת סיור באזור, ולאחר שביקר במצרים. הוא מוסר לשר החוץ ששוחח עם נאצר ועאמר וחברים אחרים של מועצת ההפיקה. משיחותיו הוא השתכנע כי נאצר, ששלטונו איתן, אינו רוצה במלחמה עם ישראל. הוא יהיה מוכן אף להתחייב לשמור על שקט בגבול, אם תתחייב לזאת גם ישראל. בנקס מביא בפני שר החוץ בפועל, הגב' גולדה מאיר, תוכנית לשיפור היחסים בין ישראל ומצרים בשלושה שלבים: הפסקת מעשי האיבה בגבול והצהרות על אי-התקפה משני הצדדים; סיוע כלכלי מערבי למדינות ערב ולישראל, אך בעיקר למצרים; הודעת ארצות-הברית ובריטניה שהפרת ההצהרות של אי-התקפה על-ידי פעולות איבה תביא להתערבות צבאית לצדן [של המדינות המותקפות]. בנקס נשאל אם אמנם יכול הוא להביא התחייבות מנאצר להפסקת מעשי האיבה, והוא משיב בחיוב.

בנקס מסדיר פגישה מידית עם נאצר ונוסע בו ביום למצרים. עם שובו הוא מספר כי נאצר מוכן לבצע הפסקת-אש בגבול ישראל-מצרים בתנאי שגם ישראל תעשה כן. הוא דורש שאזור ניצנה יחזור לסטטוס-קוו של 1949; היינו, שתסולק ממנו הנקודה הישראלית שהוקמה שם בספטמבר 1953. אם לא יחזור הסטטוס-קוו באזור ניצנה לא יוכל נאצר לערוב לכך שלא תהיינה שם תקריות. בנקס מוסיף שהוא עדיין משוכנע שנאצר אישית רוצה בשלום עם ישראל, אך הוא אינו מסוגל להגיע לידי הסדר עמה. הדבר עלול לקחת עוד חמש עד עשר שנים.

שגריר ישראל בפריס מוסר לבנקס תשובה ישראלית נוספת בכתב, ובה קובעת ישראל מחדש נכונותה להפסקת-אש מלאה בגבול ישראל-מצרים, ותובעת כי מצרים תבצע את הסכם שביתת-הנשק במילואו.

מתברר כי לטענתו של בנקס על מעמדו במצרים ועל קשריו שם אין יסוד עובדתי.

דצמבר 1955: קהיר. נאצר - ר' קרוסמן: בביקורו בישראל מוסר קרוסמן על חילופי דברים בינו ובין נאצר על יחסי ישראל-מצרים בעת שיחתם בקהיר. כאשר עורר קרוסמן את בעיית היחסים עם ישראל הגיב נאצר באמרו כי בעת ביקורו האחרון של קרוסמן באזור, בינואר 1955, סיפר לו שישאל אינה על סדר יומה של מצרים מכיוון שהוא היה עסוק אז בהריסת 'האחים המוסלמים'. אז לא היה לו עניין אמיתי בישראל. אולם המצב השתנה ב-28 בפברואר 1955, כאשר התחולל 'קרב עזה'. נאצר נתפס אז במערומו ובחולשתו. אנשי תנועת הקצינים שביצעה את המהפכה באו אליו ואמרו שהוא עצמו אשם בכישלון משום שלא הקציב סכומים מספיקים לרכישת נשק. אז החל נאצר להתעניין בישראל. עתה הוא קורא יום-יום את העיתונות הישראלית ואת נאומיו של ראש הממשלה. אחר-כך נתגלה לו כי הבריטים מסרבים למכור לו נשק להגנת מצרים. אז פנה אל השגריר הסובייטי בקהיר בקשר למכירת נשק, והלה השיב לו תשובה חיובית לאחר ארבעה ימים.

לשאלת קרוסמן על תוצאות עסקת הנשק עונה נאצר כי עתה המצב מסוכן פחות משום שבן-גוריון יחשוב פעמיים לפני שיבצע התקפה נוספת. הוא מבקש את קרוסמן למסור לו [לבן-גוריון] שהוא לא יוכל להכריחו לעשות שלום. לשאלת קרוסמן אם הוא, נאצר, באמת מעוניין בשלום, הוא עונה כי עתה השתנה מאזן הכוחות. [בעבר] הוא לא היה מוכן לנהל משא-ומתן בעודו חלש. לדעתו נאום ראש ממשלת בריטניה בנובמבר על יחסי ישראל ומדינות ערב היה אמיץ, ולכן הגיב עליו בצורה חיובית.²⁵

עוד קבע נאצר כי רק הבריטים יוכלו לתווך בין ישראל והערבים. התיווך צריך להיות סודי ולפי דוגמת הנוהל שהשתמשו בו ליישוב בעיית טרייאסט. כאן הדגיש נאצר שהוא אומר כל זאת בצורה סודית וכי יכחיש את כל הדברים אם יפורסמו.

25. הכוונה היא לנאום שנשא ראש ממשלת בריטניה, אנתוני אידן, ב-11 בנובמבר 1955, ואשר נודע בכינוי 'נאום גילדהול'. בנאום הציע אידן כבסיס להסדר ישראלי-ערבי פשרה טריטוריאלית בין גבולות תוכנית החלוקה של 1947 לבין גבולות שביתת-הנשק.

שיחות ומגעים לבירור אפשרות של הסדר בין ישראל ומצרים

נאצר שואל את קרוסמן מדוע הוא תומך בכריתת חוזה ביטחון בין בריטניה וישראל, ואומר כי ביום שתיחתם אמנה כזאת כל מדינות ערב תחתומנה על חוזה מקביל עם ברית- המועצות (אולם להפתעתו ומבוכתו של נאצר קרוסמן מגיב על האיום בשאלה - 'אז מה?'). נאצר מדגיש כי הוא רוצה בשיתוף הרוסים בהשגת ההסדר בין ישראל ומצרים.²⁶

26. בדיווח אחר של משרד החוץ נמסרו הפרטים האלה על שיחת קרוסמן-נאצר. ב-27 בדצמבר 1955: 'נאצר אומר כי הופתע בעצמו מן ההתפתחויות שאיש לא יכול היה לחזותן מראש. בדברו על ישראל הזכיר כי בינואר אותה שנה הוא עדיין חשב שישאל לא תהיה על סדר היום. הוא הסביר כי היה עסוק בדיכוי "האחים המוסלמים". ואז בא ה-28 בפברואר [פעולת עזה]. אחרי זה הוא לא יכול היה לישון. היו לו סיוטים. הוא נתפס כשמכנסיו למטה. החלו מהומות בעזה. מאז התחיל לקרוא הכול על ישראל. הוא קרא את נאומי בן-גוריון במערכת הבחירות. ואז הבין כי אין לו ברירה אלא לבקש נשק מן הרוסים. עכשיו, לאחר העסקה, המצב לדעתו פחות מסוכן. בן-גוריון יחשוב פעמיים לפני שיבצע התקפה. כאן פנה נאצר לקרוסמן בבקשה כי יאמר לבן-גוריון שלא יוכל לכפות עליו לעשות שלום - He cannot force me to make peace. נאצר חזר והדגיש הצורך במעבר יבשתי בנגב. זהו צורך בטחוני של מצרים'. תזכיר משרד החוץ, שיחת קרוסמן נאצר, 6 בינואר 1956, א"מ, חצ 5938/24.